

บทที่ 2

แนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลสามพระยา อำเภอสะอ้อม จังหวัดเพชรบุรี” ได้ศึกษาและทบทวนเอกสาร วรรณกรรม ตลอดจนงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2. การพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกรตามแนวพระราชดำริ
3. แนวคิดคุณภาพชีวิตของประชาชน
4. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
5. โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอสะอ้อม จังหวัดเพชรบุรี
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดในการศึกษา

1. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่เริ่มต้นจากพระบรมราชาธิวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม 2517 เป็นต้นมา ภายใต้หลักการของการสร้างความพออยู่ พอกิน และความสมดุล โดยทรงชี้ให้เห็นความจำเป็นในการปรับปรุงทิศทางการพัฒนาประเทศ

1.1 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง : ความหมายและแนวทางปฏิบัติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเผยแพร่ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550, น. 5)

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน ทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตนเองพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

1.2 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง : การให้ความหมายและคำอธิบายจากพจนานุกรม

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้แก่ประชาชน ซึ่งพจนานุกรมชาวไทยได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมรับไปเป็นแนวทางการดำรงชีวิตขยายผล โดยมีบางท่านได้ให้ความหมายและคำอธิบายในมุมมองต่างๆ เพิ่มเติม ดังนี้

ประเวศ วะสี (2542, น. 4-6) ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่มีรูปแบบทางสายกลางหรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเชื่อมโยงทุกเรื่องที่เข้ามาด้วยกัน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้แปลว่าไม่เกี่ยวข้องกับใคร ไม่ค้าขาย ไม่ส่งออก ไม่ผลิตเพื่อผู้อื่น ไม่ทำเศรษฐกิจมหภาค ซึ่งส่วนใหญ่คนมักจะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นอย่างนั้น เพราะมักจะนำคำว่าเศรษฐกิจไปใช้ในความหมายว่า เป็นการแสวงหาเงินเพียงอย่างเดียว เมื่อพิจารณาโดยหลักการเศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง ความพึงพอใจ อย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน คือ

- 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกระดับไม่ใช้เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
- 2) จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็นและทำลาย
- 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร สิ่งแวดล้อมและเงิน

4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวเป็นชุมชนเข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้

5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและการปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง

6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้น เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากรากฐานทางวัฒนธรรมจึงจะมั่นคง

7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่ুবวบเดียวจน เดียวรวยกะทันหัน เดียวไม่มีกิน มีใช้ ถ้าเป็นเช่นนั้น มนุษย์อาจตกใจในภาวะที่ทนไม่ไหว สุขภาพจิตเสีย แต่เศรษฐกิจที่พอเพียงจะทำให้สุขภาพจิตดีเนื่องจากมีความมั่นคง

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541) ได้อธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดในการเลี้ยงสังคมนั้นๆ ได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของและเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญ คือ ไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพ ไม่มีพันธนาการอยู่กับสิ่งใด กล่าวโดยสรุปคือ หันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิตที่ส่งผลให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยหลักการพึ่งพาตนเอง มีอยู่ด้วยกัน 5 ประการ คือ

1) ด้านจิตใจ ทำให้ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและประเทศชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

2) ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็งอิสระ

3) ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาดพร้อมทั้งหาทางเพิ่มคุณค่าโดยยึดอยู่บนหลักการของความยั่งยืน

4) ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเลือกใช้ที่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อมของประเทศและการพัฒนาจากภูมิปัญญาของเราด้วย

5) ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามุ่งที่การเพิ่มรายได้ และไม่มีกรมุงที่จะลดรายจ่ายในเวลาเช่นนี้ ต้องปรับทิศทางใหม่ คือ ต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญ และยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้หลังจากนั้นจึงหารายได้ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป หลีกเลียงจากการก่อหนี้โดยไม่มีผลตอบแทนที่คุ้มค่าและพยายามลดความเสี่ยงด้านต่างๆ

สมพร เทพสิทธิ์ (2549, น. 29-32) ระบุว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ มีขอบเขตกว้างขวางกว่าเศรษฐกิจระบบทุนนิยม ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องวัตถุซึ่งเป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทรัพย์สิน ก้าวร้าว ไม่เกี่ยวกับเรื่องจิตใจซึ่งเป็นรูปธรรม แต่เศรษฐกิจพอเพียงมีขอบเขตกว้างขวางมาก ครอบคลุม 4 ด้าน คือ

1) มิติด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจแบบ พอมี พอกิน ให้มีความ ขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาอาชีพ เพื่อให้พึ่งตนเองได้ ให้พ้นจากความยากจน การปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้ช่วยให้เกษตรกรจำนวนมากมีรายได้เพิ่มสูงขึ้น มีชีวิตที่เป็นสุขสมควรแก่สภาพ พ้นจากการเป็นหนี้ และความยากจน สามารถพึ่งตนเองได้ มีครอบครัวที่อบอุ่นและเป็นสุข

2) มิติด้านจิตใจ เศรษฐกิจพอเพียงเน้นที่จิตใจที่รู้จักพอ คือ พอดี พอประมาณ และพอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้ ไม่โลภ เศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเริ่มต้นที่ตัวเอง โดยสร้างรากฐานทางจิตใจที่มั่นคง โดยเริ่มจากใจที่รู้จักพอ เป็นการปฏิบัติตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

3) มิติด้านสังคม เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดสังคมที่สงบสุข ประชาชนมีความเมตตา เลื้อ้อาหารช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ มุ่งให้เกิดความสามัคคี ร่วมมือกัน เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้ โดยปราศจากการเบียดเบียนกัน การเอาเปรียบกันและการมุ่งทำร้ายกัน

4) มิติด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่ประหยัด อดออม มีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม ซึ่งทำให้เกิดการเป็นหนี้สิน เกิดการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นปัญหาสังคมที่ร้ายแรงที่สุดปัญหาหนึ่งที่บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ

ณรงค์ โชควัฒนา (2542, น. 15) ได้ขยายความจากมุมมองธุรกิจและประสบการณ์ว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาเป็นขั้นบันได ไม่ใช่ถอยหลังเข้าสู่ระบบบรรพกาล แต่เป็นการสร้างรากฐานที่แข่งขันในระดับชาติและในระดับต่างประเทศได้ โดยถ้าชุมชนได้พัฒนามาถึงจุดที่มีการรวมตัวกันและใช้องค์ความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ให้เป็นพันธมิตรกับรัฐบาล และองค์กรสังคมอื่นๆ อย่างเสมอภาค หากองค์ความรู้ที่ประชากรมีอยู่รวมกับความรู้ทางวิทยาการใหม่ๆ ที่เข้ามาจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งในระดับทฤษฎีขั้นที่ 3 ซึ่งหมายความว่า เราพร้อมที่จะแข่งขันเพื่อเข้าสู่ตลาดการค้าและตลาดโลก

เสน่ห์ จามริก (2543, น. 166-167) ให้มุมมองเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นทั้งหลักการและกระบวนการทางสังคมตั้งแต่ขั้นพื้นฐานและขยายเครือข่ายเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพออยู่พอกิน ไปถึงขั้นแปรรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพและทักษะวิชาการที่หลากหลาย เกิดตลาดซื้อขาย สะสมทุน ฯลฯ บนพื้นฐานเศรษฐกิจชุมชนนี้เองที่เศรษฐกิจจะพัฒนาอย่างมั่นคง รวมทั้ง เทคโนโลยีซึ่งจะค่อยๆ พัฒนามาจากรากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในชาติ และทั้งที่จะคัดสรรเรียนรู้จากโลกภายนอก “เศรษฐกิจพอเพียง” จึงมีความหมายเป็นเสมือนภูมิคุ้มกันให้กับ “โลกาภิวัตน์”

บุญเสริม บุญเจริญผล (2543, น. 3) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิถีการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอ ด้วยการพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเองให้เพียงพอกับคนในครอบครัวกินและใช้ หากผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จึงขาย หากผลิตได้ไม่เพียงพอต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายอย่างเดียว โดยไม่นำมาบริโภคด้วย นอกจากนี้ การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและการบริโภค

จากการให้ความหมายและนิยามขององค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่ได้ทำการศึกษาความหมายและนิยามของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างลึกซึ้ง ข้างต้นแล้ว จึงสรุปได้ว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” คือ การดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานของความพึงพอใจที่มีปัญญาและคุณธรรมเป็นเครื่องช่วยกำกับตนเองให้ดำเนินชีวิตไปอย่างมีความสุขในสิ่งที่มีไม่ละโมภโลกมากซึ่งเป็นสาเหตุของการทำลายและเบียดเบียนคนอื่น ๆ รวมทั้ง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยความพอเพียงนี้เป็นความพอเพียงที่สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ กล่าวคือ

(1) เศรษฐกิจพอเพียงระดับจุลภาค คือ เศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการพัฒนาด้านจิตใจของบุคคลให้รู้จักความรู้จักพอ ได้แก่ พอดี พอประมาณและพอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้ในสถานภาพที่เป็นอยู่อย่างมีความสุข ไม่โลภ ไม่เบียดเบียน ไม่มุ่งทำลายผู้อื่น สังคมและธรรมชาติควบคู่กับการพัฒนาทางปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ รอบคอบและระมัดระวังในการนำความรู้ที่มีไปใช้ในการพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชนและสังคม

(2) เศรษฐกิจพอเพียงระดับมหภาค จะเน้นเศรษฐกิจที่มีรูปแบบทางสายกลางหรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นการเชื่อมโยงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องเข้ามาด้วยกันทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของประเทศนั้นๆ โดยมีเป้าหมายสูงสุด นั่นคือ มุ่งให้เกิดสังคมที่สงบสุข บนพื้นฐานของการพัฒนาที่มั่นคงและรากฐานของระดับชุมชนที่เข้มแข็ง เน้นการพัฒนายอย่างมีส่วนร่วมจากคนในชาติที่มีจิตใจเมตตา มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีความสามัคคีไม่เบียดเบียนกันและกัน

1.3 แนวคิดหลัก เงื่อนไขและนัยสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดหลัก

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้รวบรวมวรรณกรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงที่ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ ได้จัดทำขึ้นมาสังเคราะห์ไว้ พอสรุปได้ดังนี้ (กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางเศรษฐกิจของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, 2547, น. 11-30)

ความพอเพียง เป็นทั้งวิธีการ (Mean) ที่คำนึงถึงความพอประมาณอย่างมีเหตุมีผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่เหมาะสม ในขณะเดียวกัน ก็นำไปสู่การกระทำ (End) ที่ก่อให้เกิดความสมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา โดยมี “ทางสายกลาง” เป็นหัวใจสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่การอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Independence) หรือพึ่งพิงภายนอกหรือคนอื่นทั้งหมด แต่เน้นความคิดและการกระทำที่จะพึ่งตนเอง (Self-Reliance) เป็นหลักก่อนที่จะไปพึ่งคนอื่น

หลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักการพิจารณาอยู่ด้วยกัน 5 ส่วน ดังนี้

1. **กรอบแนวคิด** เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตร มุ่งเน้นการรอดพ้นจากวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. **คุณลักษณะ** ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติในทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

3. **คำนิยาม** ความพอเพียง (Sufficiency) จะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆ กัน คือความพอประมาณ (Moderation) ความมีเหตุมีผล (Reasonableness) และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี (Self-Immunity) ถ้าขาดคุณลักษณะใดคุณลักษณะหนึ่งไปก็จะเป็นการเรียกได้ว่าความพอเพียงได้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี (Dynamic Optimum) ที่ไม่น้อยเกินไปหรือไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภค ที่อยู่ในระดับพอประมาณ โดยครอบคลุมมิติต่างๆ ของการกระทำ 5 ประการ คือ

1. ด้านจิตใจ คือ เริ่มต้นจากตนเองที่ต้องตั้งใจ มีจิตสำนึกที่ดี มีเมตตา เอื้ออาทร มีความเข้าใจประนีประนอม นึกถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม เข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้

2. ด้านสังคม คือ การสร้างความพอดีในทุกระดับของสังคม โดยเริ่มจากครอบครัว ชุมชนและสังคม ซึ่งต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน รู้จักผนึกกำลังกันและที่สำคัญคือมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากรากฐานที่มั่นคงและแข็งแรง

3. ด้านเศรษฐกิจ คือ ต้องอยู่อย่างพอดี พอมีพอกิน ไม่หิวหยา ฝูมเฟื่อย

4. ด้านเทคโนโลยี คือ ความเหมาะสม สอดคล้องกับสถานะและความต้องการของประเทศและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมของเรา

5. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การใช้อย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรณรงค์รักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนอย่างสูงสุด

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล ทั้งนี้ เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่มองโลกในเชิงระบบที่มีลักษณะเป็นพลวัตร การกระทำที่สามารถเรียกได้ว่าพอเพียงจึงมีไม่แน่ชัดจะคำนึงถึงเหตุการณ์และผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล ภายใต้อำนาจของความรู้ที่มีอยู่ และสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้พอเพียงที่จะสามารถพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจการต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ อย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันเพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. **นัยสำคัญ** นัยสำคัญของแนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1) เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักการ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งการผลิตพืชผลให้เพียงพอต่อความต้องการการบริโภคในครัวเรือนก่อนเป็นลำดับแรก เมื่อเหลือจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้า ในสถานการณ์เช่นนี้ เกษตรกรกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกรหลักสำคัญ คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภค บริโภค ในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ไข่ ไม้ผล พืช ผัก ฯลฯ

2) เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจ การค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มสูงขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุกๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่าเศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อมๆ กับสภาพการณ์กระจายรายได้ที่ดีขึ้น

3) เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงผลประโยชน์ในมิติอื่นๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้ง การรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของประเทศให้คงอยู่ตลอดไป

6. **แนวทางปฏิบัติและหรือผลที่จะได้รับจากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้** คือ การพัฒนาที่สมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมความรู้และเทคโนโลยี

การพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนการใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการตัดสินใจและการกระทำ

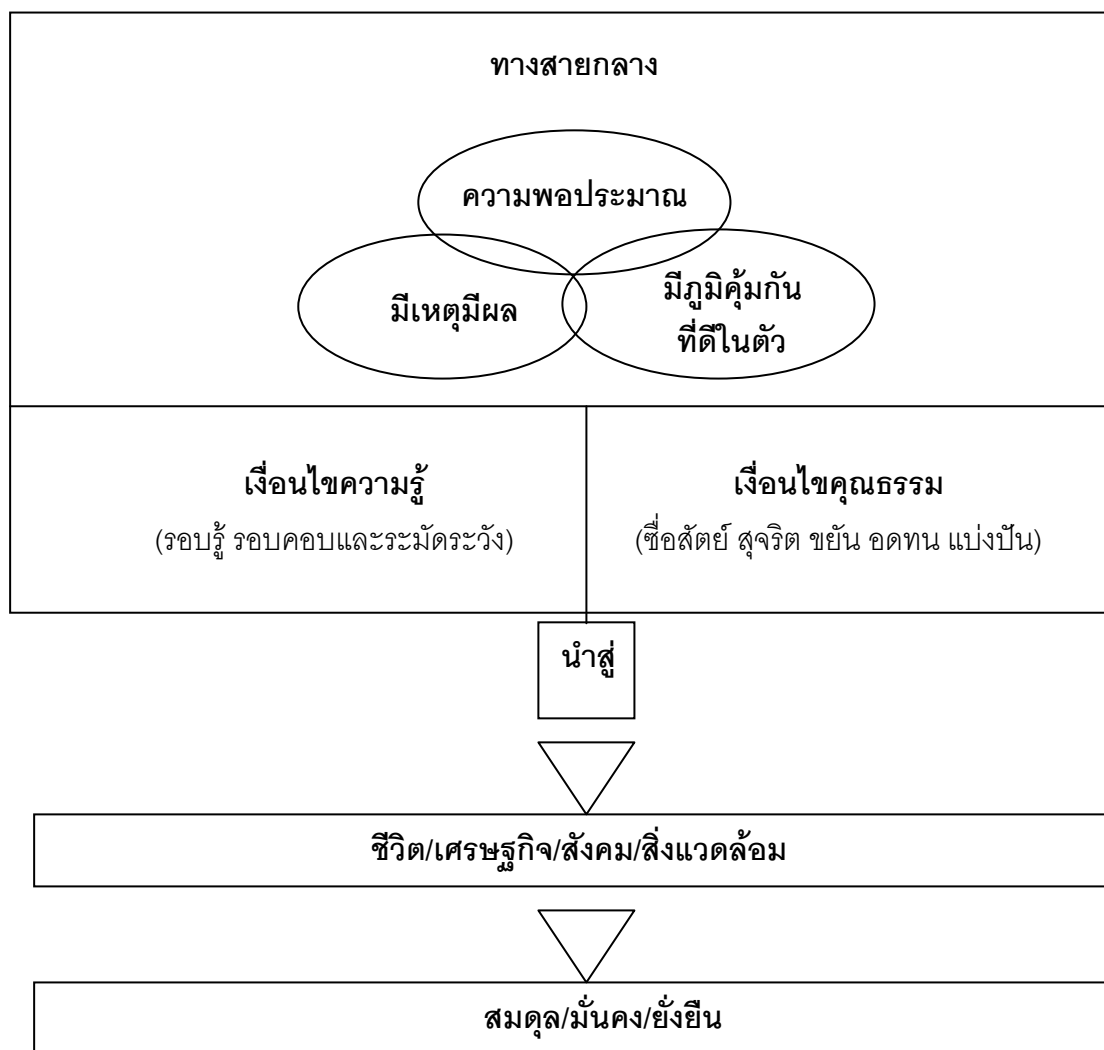
สำหรับรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อพิจารณาจากแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีการพัฒนามาโดยลำดับนั้น อาจสรุปได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงมี 2 รูปแบบ คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่โลภมากและไม่เบียดเบียนคนอื่น

2. เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ การแลกเปลี่ยนความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้ส่วนร่วมได้ประโยชน์และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตามในความเป็นจริง การดำรงชีวิตไม่สามารถดำเนินไปตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงแบบใดแบบหนึ่งเพียงแบบเดียว ต้องดำเนินไปในลักษณะที่เกื้อกูลกันอย่างสมดุล กล่าวคือ คนในสังคมไม่สามารถดำเนินชีวิตที่เน้นการพึ่งตนเองได้เพียงอย่างเดียว ต้องนำหลักการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้าที่ มุ่งเน้นเสริมหลักแห่งการแบ่งปันและร่วมมือกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและมีไมตรีต่อกันด้วย จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทั้งหมด สามารถนำเสนอเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ 2.1
สรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา: “เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาชี้แนวทางการดำเนินชีวิต.” โดย สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550, น. 23

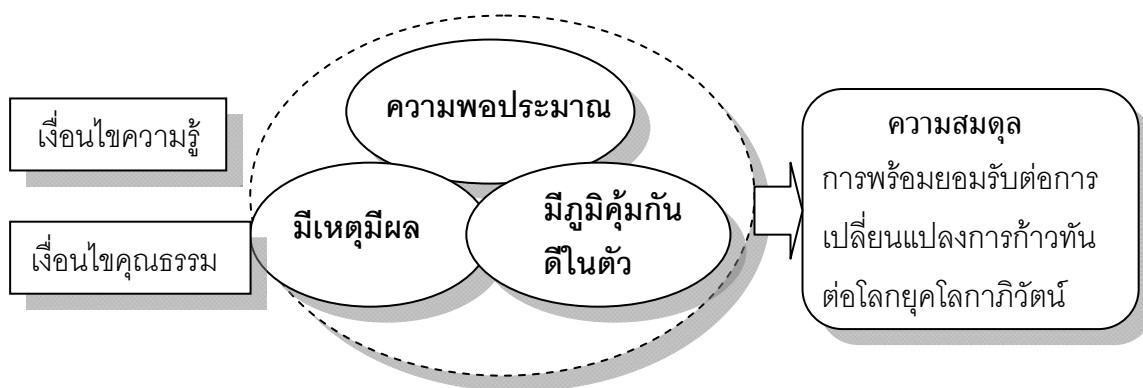
1.4 จุดมุ่งหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

จากการสังเคราะห์จุดหมายในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยและพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนทั่วไป พบว่ามีอยู่ 2 ส่วนด้วยกัน ในส่วนที่ 1 ปรากฏ

อยู่ 2 แห่ง ซึ่งมีความหมายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ เพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ และเพื่อให้พร้อมรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี สำหรับในส่วนที่ 2 คือ เพื่อให้สมดุล (ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม)

แผนภูมิที่ 2.2

คุณลักษณะ เงื่อนไขและจุดมุ่งหมายในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จุดมุ่งหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามการสังเคราะห์ จึงประกอบด้วย ความสมดุล การพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั้นมิได้ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ ตรงกันข้ามการดำเนินการตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีความมุ่งหมายให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์อีกด้วย

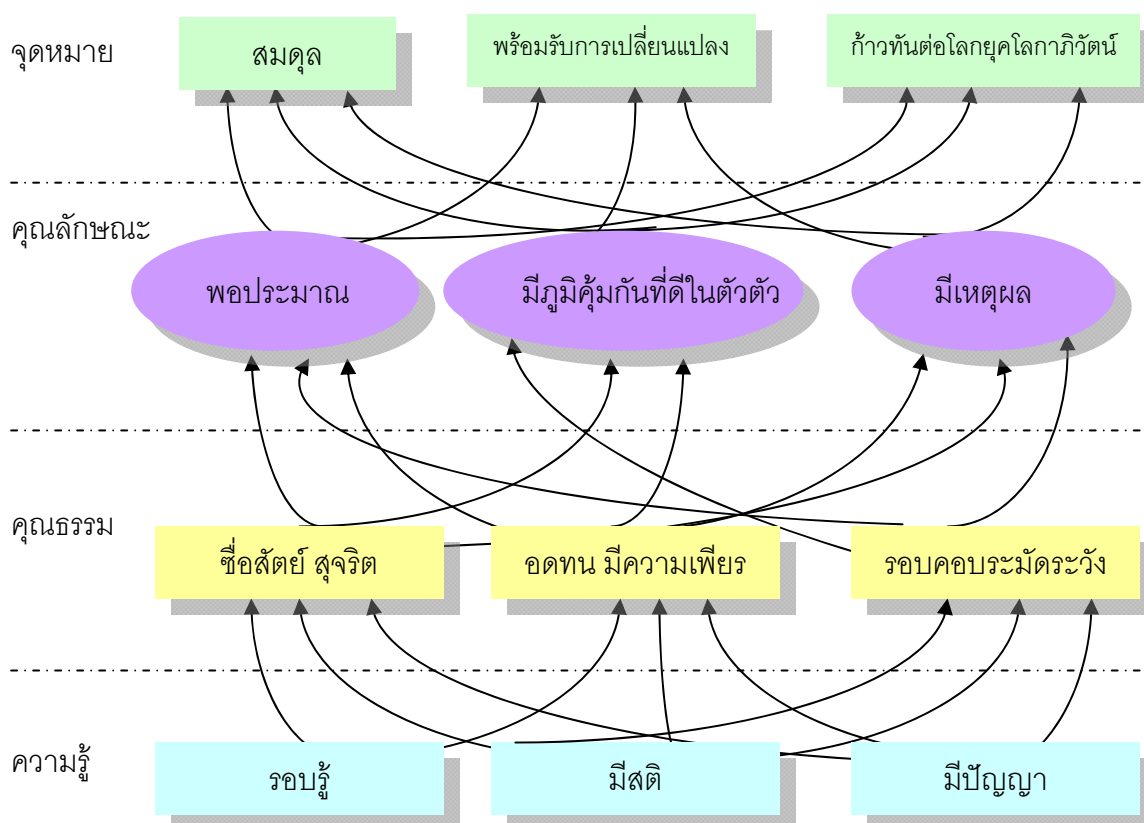
ด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าโลกยุคโลกาภิวัตน์นั้น ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งในแง่บวกและแง่ลบ กล่าวคือ ไม่ได้ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ในอีกแง่หนึ่งยังทำให้เกิดความเสื่อมถอยตกต่ำทางด้านจิตใจสังคมสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงมุ่งเน้นให้เกิดการพิจารณาอย่างรอบด้าน มีความรอบคอบระมัดระวังในการดำเนินงาน โดยเลือกรับการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบในแง่ดี ในขณะที่เดียวกันก็ต้องสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพอสมควรต่อการเปลี่ยนแปลงในแง่ที่ไม่ดีและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ เพื่อกำจัดผลกระทบให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายหรือไม่เป็นอันตรายร้ายแรง ทำให้กิจการยังคงดำเนินการต่อไปได้

เมื่อนำความสัมพันธ์ของคุณลักษณะ เจื่อนไขและจุดมุ่งหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า “เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์” กับ “เพื่อให้พร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลง” นั้น หากพิจารณาให้ถ่องแท้ จะพบความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยในแห่งแรกเป็นการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายในเพื่อให้ทันและเข้ากับสิ่งภายนอก ในแห่งที่ 2 เป็นการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายนอกเพื่อป้องกันไม่ให้อะไรภายในได้รับความกระทบกระเทือนเสียหาย และเมื่อนำความสัมพันธ์ของคุณลักษณะ เจื่อนไขและจุดมุ่งหมายในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงข้างต้น มาแสดงในเชิงเหตุและผล จะปรากฏเป็นผังแสดงความสัมพันธ์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

แผนภูมิที่ 2.3

ผังแสดงความสัมพันธ์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากผังแสดงความความสัมพันธ์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจะพบว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างคุณลักษณะและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความพอประมาณ ไม่โลภ ไม่เอารัดเอาเปรียบ การมีสติไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ด้วยความพากเพียรอดทนจะเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หรือ การใช้ปัญญาด้วยความระมัดระวัง ปราศจากอคติ จะเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความมีเหตุมีผล

ผังแสดงความสัมพันธ์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ดีว่าการนำความรู้ ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องยนต์มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ ซึ่งเปรียบเสมือนพวงมาลัย เป็นเครื่องกลั่นกรองหรือคอยกำกับทิศทางอยู่ตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้ การใช้ความรอบคอบโดยปราศจากความซื่อสัตย์ หรือการใช้สติโดยขาดความอดทน ความพากเพียร หรือการใช้ปัญญาโดยขาดความระมัดระวัง จึงไม่สามารถเข้าถึงคุณลักษณะด้านความพอประมาณ ความมีเหตุมีผลและการมีภูมิคุ้มกันในตนเองได้ (จะขาดเงื่อนไขคุณธรรมไม่ได้) และเป็นการดำเนินที่ผิดไปจากทางสายกลาง ที่ก่อให้เกิดผลเสียทั้งแก่บุคคลนั้นๆ ตลอดจนส่วนรวมก็จะได้รับผลกระทบไปด้วย

1.5 เศรษฐกิจพอเพียง : การประยุกต์ใช้

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรในทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนกระทั่งการพัฒนาประเทศ ครอบคลุมทุกภาคส่วน โดยต้องยึดหลักการดังนี้

ในระดับปัจเจกบุคคล บุคคลจะต้องมีสติในการดำรงชีวิต ตระหนักถึงความสุขและความพอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอดี คือ ดำเนินชีวิตอย่างพอเหมาะพอควร สมเหตุสมผล ประกอบสัมมาอาชีพหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวอย่างพอมีพอกิน โดยไม่เบียดเบียนเอาเปรียบผู้อื่น และแบ่งปันส่วนที่เหลือไปยังสมาชิกอื่นๆ ในชุมชน

ในระดับชุมชน จะต้องมีการพึ่งพาอาศัยกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ รวมไปถึงการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับชุมชน พัฒนาระบบการเรียนรู้ร่วมกัน สามารถนำเทคโนโลยีที่ไม่ยุ่งยากมาพัฒนาชุมชนได้อย่างเหมาะสม

ในระดับประเทศ จะต้องสร้างกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวม เพื่อความสมดุล โดยจะต้องพิจารณาในส่วนกองทุนทางสังคม กองทุนทางเศรษฐกิจและกองทุนทางทรัพยากร ในการส่งเสริมการค้าการผลิตจะต้องพิจารณาศักยภาพภายในประเทศว่า ควรจะต้องส่งเสริมการผลิตสินค้าชนิดใด

โดยจะต้องผลิตให้ได้พอเพียงกับความต้องการภายในประเทศเสียก่อน แล้วค่อยส่งไปขายต่างประเทศ ในการบริหารจัดการควรให้เกิดความเสี่ยงต่ำ คือ ไม่ลงทุนจนเกินตัว เพราะจะส่งผลให้เกิดการก่อหนี้ จะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบ มุ่งพัฒนาทุนทางสังคม เช่น ระบบการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อยกระดับขีดความสามารถในการสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับประเทศ โดยคำนึงถึงความประหยัดและเรียบง่าย ทั้งนี้เพื่อลดการพึ่งพาทางเศรษฐกิจและนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างประเทศ

เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกร เป็นทางออกของการแก้ไขปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจและสังคม คือ จะต้องช่วยให้ประชาชนที่อยู่ในภาคเกษตรและที่กลับคืนสู่ภาคเกษตรมีงานทำ มีรายได้ ในขณะเดียวกันก็ต้องสร้างรากฐานของชนบทให้แข็งแรงเพียงพอที่จะสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว แนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกรตามแนวพระราชดำริ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ “ทฤษฎีใหม่” 3 ขั้น คือ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550, น. 22-24)

ขั้นที่หนึ่ง มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของความประหยัด ขจัดการใช้จ่าย

ขั้นที่สอง รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อทำการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา และการพัฒนาสังคม

ขั้นที่สาม สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคราชการในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล โดยมีนัยสำคัญ คือ

1. ให้ประชาชนพออยู่พอกิน สมควรแก่สภาพในระดับที่ประหยัดไม่อดอยากและเลี้ยงตนเองได้ตามหลักปรัชญาของ “เศรษฐกิจพอเพียง”

2. ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาใช้สำหรับปลูกพืชผักต่างๆ ที่ใช้น้ำน้อยได้ โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน

3. ในปีที่ฝนตกตามฤดูกาลโดยมีน้ำดีตลอดปี ทฤษฎีใหม่นี้ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยขึ้นได้

4. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัวและช่วยตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไปอันเป็นการประหยัดงบประมาณด้วย

ดังนั้น การทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงมีความสำคัญและมีบทบาทต่อภาคการเกษตร ซึ่งจะส่งผลกระทบไปสู่การเจริญเติบโตของประเทศอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามต้องมียุทธศาสตร์ประกอบหลายประการ ที่จะทำให้การทำเกษตรวิธีนี้ประสบผลสำเร็จ และก้าวไปอย่างมั่นคง ไม่ล้มเลิก

กลางครั้น มีการขยายผลที่เหมาะสมในทุกๆ ด้าน ไม่ขยายผลรวดเร็วเกินไป ในขณะที่ผู้มีส่วนร่วม ยังคงขาดความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ที่แท้จริง ทฤษฎีใหม่ทำให้เกษตรกรได้รับการตอบสนอง ทั้งด้านส่วนตัวและสังคมได้ในระดับสูง ได้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีน้ำเพียงพอ มีรายได้เพิ่มขึ้น ครอบครัวยุคใหม่ มีความสามัคคีในระดับชุมชนและระดับสถาบัน เป็นการส่งผลเกื้อกูล ซึ่งกันและกัน สภาพพื้นที่ดินที่เคยแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ กลับกลายเป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้น เป็นการรักษาสสมดุลให้กับดินและธรรมชาติ

1.6 สรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

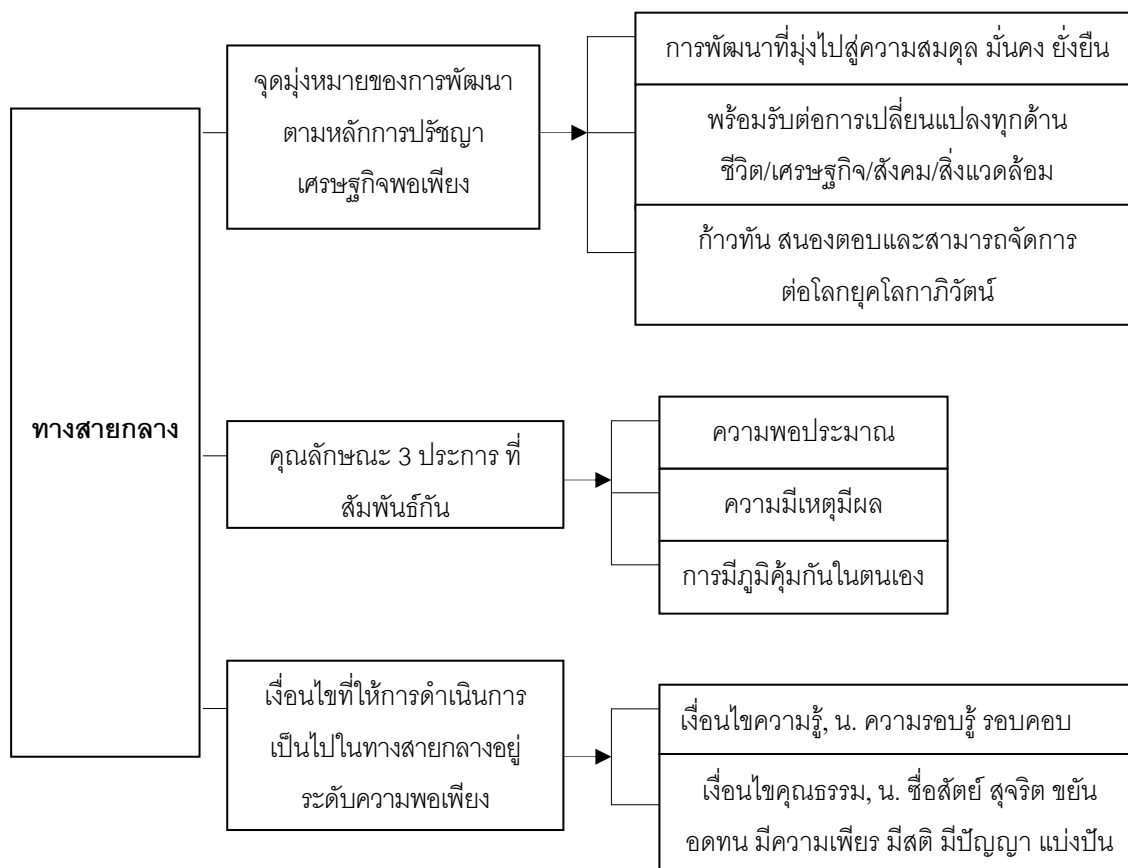
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ชี้แนะทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของ ประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหาร ประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุค โลกาภิวัตน์

จุดหมายของการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การพัฒนาที่มุ่งไปสู่ ความสมดุล มั่นคงและยั่งยืน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านชีวิต เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้ วิทยาการและเทคโนโลยี

ความพอเพียงประกอบไปด้วยคุณลักษณะ 3 ประการที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน คือ ความ พอประมาณ ความมีเหตุมีผลและการมีภูมิคุ้มกันในตนเอง ทั้งนี้ การตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนการบริหารจัดการให้เป็นไปในทางสายกลางอยู่ในระดับความพอเพียงนั้น ต้องอาศัย เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรมเป็นพื้นฐาน โดยเงื่อนไขความรู้ ได้แก่ ความรอบรู้ในวิชาการ ประสพการณ์ หรือองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน มีความรอบคอบที่จะนำความรู้มาพิจารณา อย่างบูรณาการ เพื่อประกอบการวางแผนและการนำไปสู่การปฏิบัติด้วยความระมัดระวัง และ เงื่อนไขคุณธรรม ได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต มีความขยัน อดทน มีความเพียร มีสติ มีปัญญา แบ่งปัน ดำเนินชีวิตไปในทางที่ไม่โลภ ไม่ตระหนี่ โดยสามารถพิจารณาได้จากภาพสรุปเชิงบูรณาการของ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2.4

ภาพสรุปเชิงบูรณาการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. การพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกร ตามแนวพระราชดำริ

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2540, น. 252-259) กล่าวถึง แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่สำคัญ คือ การที่ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบทเป็นหลัก กิจกรรมและโครงการตามแนวพระราชดำริที่ดำเนินการอยู่หลายพื้นที่ทั่วประเทศในปัจจุบันนั้น ล้วนแล้วแต่มีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การพึ่งตนเองได้ของราษฎรทั้งสิ้น ในการพัฒนาทั้งด้านอาชีพและส่งเสริมการเกษตรให้เกษตรกรสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคงเป็นปึกแผ่นนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการแนะนำสาธิตให้ประชาชนดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาทเป็นไปตามหลักการพัฒนา

สังคมชุมชนอย่างแท้จริง กล่าวคือ ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบทเป็นหลัก

ดังนั้นการที่ราษฎรในชนบทสามารถพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้นนั้น สืบเนื่องจากได้ยึดแนวทางการทรงงานในการพัฒนา ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานไว้หลายประการดังนี้

2.1 หลักการทรงงาน

1. ทรงยึดหลักที่ไม่ใช้วิธีการสั่งการให้เกษตรกรปฏิบัติตาม เพราะไม่อาจช่วยให้คนเหล่านั้นพึ่งตนเองได้ เนื่องจากการปฏิบัติงานโดยไม่ได้เกิดจากความพึงพอใจ ดังพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า

...ดำ ริ คือ ความเห็นที่จะทำ ไม่ใช่คำสั่ง แต่มันเป็นความเห็น มีทฤษฎีอะไรต้องบอกออกมา ฟังได้ฟัง ชอบใจก็เอาไปได้ ใครไม่ชอบใจก็ไม่ใช่...

2. ทรงเน้นให้พึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นหลักสำคัญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักจะทรงทำหน้าทีกระตุ้นให้เกษตรกรทั้งหลายคิดหาช่องทางที่จะช่วยตนเองพึ่งตนเอง โดยไม่มีการบังคับ การแสวงหาความร่วมมือจากภายนอกต้องการกระทำเมื่อจำเป็นจริงๆ ดังพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า

...คนทุกคน ไม่ว่าชาวกู้อหรือชาวชนบท ไม่ว่ามีการศึกษามากหรือน้อยอย่างไร ย่อมมีจิตใจเป็นอิสระ มีความคิดเห็น มีความพอใจเป็นของตนเอง ไม่ชอบการบังคับ นอกจากนั้นยังมีขนบธรรมเนียม มีแบบแผนเฉพาะเหล่ากันอีกด้วย...

3. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) เป็นจุดหลักสำคัญในการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้วยการดำเนินการเช่นนั้นจักช่วยให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในที่สุด ดังเคยมีพระราชดำรัสในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2501 กับประชาชนชาวไทยทั้งหลายว่า

...ภาระในการบริหารนั้นจะประสบผลด้วยดีย่อมอาศัยความรักชาติ ความซื่อสัตย์สุจริต ความสมัคศรัทธามกลมเกลียวกัน ประกอบกับการร่วมมือของประชาชนพลเมืองทั่วไป ข้าพเจ้าจึงหวังว่าท่านทั้งหลายคงจะพยายามปฏิบัติกรณียกิจในส่วนของแต่ละท่านด้วยใจบริสุทธิ์ โดย

คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ทั้งนี้ เพื่อได้มาซึ่งความร่มเย็นเป็นสุขของประชาชนทั่วไป อันเป็นยอดปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น...

4. หลักสำคัญอีกประการหนึ่งในการแนะนำประชาชนเกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ คือ ทรงให้หลักประชาธิปไตยในการดำเนินการ เห็นได้ชัดเจนในทุกคราที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมเยียนประชาชนและเกษตรกรร้องทุกซ์เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้น หากเจ้าหน้าที่ทักท้วงสิ่งใดทางวิชาการ กราบบังคมทูลแล้วก็ทรงรับฟังข้อสรุปอย่างเป็นกลาง หากสิ่งใดที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูลว่าปฏิบัติได้ แต่ผลลัพธ์อาจไม่คุ้มค่างบเงินที่ลงไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้เปลี่ยนแปลงโครงการได้เสมอ เห็นได้ชัดเจนจากพระราชดำรัสศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริว่า

...เป็นสถานที่ที่ผู้ทำงานในด้านพัฒนาจะทำอะไร อย่างที่เรียกว่า “ทดลอง ก็ได้ และเมื่อทดลองแล้วจะทำให้ผู้อื่นที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญในวิชานั้น สามารถเข้าใจว่าเขาทำกันอย่างไร เขาทำอะไรกัน...

ได้พระราชทานพระราชาธิบายเพิ่มเติมอีกว่า

“...ฉะนั้นศูนย์ศึกษาการพัฒนานี้ ถ้าทำอะไรล้มเหลวต้องไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องถูกลงโทษ แต่เป็นสิ่งที่แสดงว่าทำอย่างนั้นไม่เกิดผล...”

5. ทรงยึดหลักสภาพของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทั้งด้านสภาพแวดล้อม ทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคของประเทศ เพราะทรงตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงใดที่ดำเนินการโดยฉับพลัน อาจก่อผลกระทบต่อด้านนิยม ความคุ้นเคยและการดำรงชีพในวิถีประชาเหล่านั้นเป็นอย่างมาก ดังนั้นจึงพระราชทานแนวคิดเรื่องนี้ว่า

...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศของภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ แต่เราเข้าไปแล้วเราเข้าไปดูว่า เขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...

6. พระราชดำริที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างความแข็งแกร่งให้ชุมชนด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต อันจะเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ คือ แหล่งน้ำ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำฝนจักได้มีโอกาสที่จะมีผลิตผลได้ตลอดปี ซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหารได้ระดับหนึ่ง และเมื่อชุมชนแข็งแกร่งพร้อมดีแล้ว ก็อาจจะมีการ

สร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการยกระดับรายได้ของชุมชน เช่น เส้นทางคมนาคม ฯลฯ ซึ่งการพัฒนาในลักษณะที่เป็นการมุ่งเตรียมชุมชน ให้พร้อมต่อการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างเป็นขั้นเป็นตอนนี้ ทรงเรียกว่า “การระเบิดจากข้างใน” ซึ่งเรื่องนี้พระองค์ทรงอธิบายว่า

...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นตอน ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับ...

วิธีการพัฒนาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้แนะว่าควรจะต้องค่อยๆ กระทำตามลำดับขั้นตอนต่อไป ไม่ควรกระทำด้วยความเร่งรีบ ซึ่งอาจจะเกิดความเสียหายได้ ดังที่รับสั่งกับนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2523 ว่า

...ในการสร้างความเจริญก้าวหน้านี้ ควรอย่างยิ่งที่จะค่อยสร้างค่อยเสริม ทีละเล็กละน้อยให้เป็นลำดับ ให้เป็นการทำไปพิจารณาไป และปรับปรุงไป ไม่ทำด้วยอาการเร่งรีบตามความกระหายที่จะสร้างของใหม่เพื่อความแปลกใหม่ เพราะความจริงสิ่งที่ใหม่แท้ๆ นั้นไม่มี สิ่งใหม่ทั้งปวงย่อมสืบเนื่องมาจากสิ่งเก่าและต่อไปย่อมจะต้องกลายเป็นสิ่งเก่า...

พร้อมกันนี้ในเรื่องเดียวกัน ทรงมีรับสั่งกับบัณฑิตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2527 ว่า

“...เมื่อมีพื้นฐานหนาแน่นบริบูรณ์พร้อมแล้ว ก็ตั้งต้นพัฒนางานต่อไป ให้เป็นการทำไป พัฒนาไป และปรับปรุงไป...”

7. การส่งเสริมหรือสร้างเสริมสิ่งที่ชาวชนบทขาดแคลนและเป็นความต้องการอย่างสำคัญคือ “ความรู้” ด้านต่างๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า ชาวชนบทควรจะมีความรู้ในเรื่องของการทำมาหากิน การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมโดยทรงเน้นถึง ความจำเป็นที่จะต้องมี “ตัวอย่างแห่งความสำเร็จ” ในเรื่องการพึ่งตนเอง ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรในชนบทได้มีโอกาสได้รู้ได้เห็นถึงตัวอย่างของความสำเร็จนี้ และนำไปปฏิบัติได้เอง ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ตัวอย่างของความสำเร็จทั้งหลายได้กระจายไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ วิธีการให้ความรู้แก่ประชาชนนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการพัฒนาว่า

...การใช้เทคโนโลยีอันทันสมัยในงานต่างๆ นั้น ว่าโดยหลักการ ควรจะให้ผลมาก ในเรื่องประสิทธิภาพ การประหยัดและการทุ่มทุนแรงงาน แต่อย่างไรก็ตามก็คงยังจะต้องคำนึงถึง

สิ่งอื่น อันเป็นพื้นฐานและส่วนประกอบของงานที่ทำด้วย อย่างในประเทศของเราประชาชนทำมาหาเลี้ยงตัวด้วยการกสิกรรม และการลงแรงทำงานเป็นพื้น การใช้เทคโนโลยีอย่างใหญ่โตเต็มรูปหรือเต็มขนาดในงานอาชีพหลักของประเทศย่อมจะมีปัญหา เช่น อาจทำให้ต้องลงทุนมากมายสิ้นเปลืองเกินกว่าเหตุ หรืออาจก่อให้เกิดการว่างงานอย่างรุนแรงขึ้น เป็นต้น ผลที่เกิดก็จะพลาดเป้าหมายไปทางไกล และกลับกลายเป็นผลเสีย ดังนั้น จึงต้องมีความระมัดระวังมากในการใช้เทคโนโลยีที่ปฏิบัติงาน คือควรพยายามใช้ให้พอเหมาะพอดีแก่สภาวะของบ้านเมือง และการทำกินของราษฎรเพื่อให้เกิดประสิทธิผลด้วย เกิดความประหยัดอย่างแท้จริงด้วย...

8. ทรงนำความรู้ในด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมเข้าไปถึงมือชาวนชนบทอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยทรงมุ่งให้เป็นขบวนการเดียวกับที่เป็นเทคโนโลยีทางการผลิตที่ชาวนบ้านสามารถรับไปและสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลจริงในทางปฏิบัติเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้เทคนิควิธีการต่างๆ หลายประการ เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายที่ทรงมุ่งหวังดังกล่าวนี้มีหลายแนวทาง เช่น

ก. การรวมกลุ่มประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาลักษณะของชุมชนชนบท ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาพึ่งตนเอง โดยเฉพาะการรวมตัวกันในรูปแบบของสหกรณ์ ดังนั้น ในทุกพื้นที่ที่เสด็จพระราชดำเนิน และมีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้นมาไม่ว่าลักษณะใด จะทรงเน้นเสมอถึงความจำเป็นที่จะต้องกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันในรูปแบบต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน หรือเพื่อให้การทำมาหากินของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประหยัด จนเห็นได้ว่า กลุ่มสหกรณ์ในโครงการพระราชดำริที่ประสบความสำเร็จหลายโครงการนั้นพัฒนาขึ้นมาจากการรวมตัวกันของราษฎรกลุ่มเล็กๆ เช่น สหกรณ์หุบกะพง เกิดจากกลุ่มเกษตรกรที่ทำสวนผักในย่านนั้น เป็นต้น

ข. การส่งเสริมโดยกระตุ้นผู้นำชุมชนให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนา ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทรงใช้ในบางพื้นที่ตามความเหมาะสม ทรงพิจารณาผู้นำโดยเน้นในด้านคุณธรรม ความโอบอ้อมอารี ความเป็นคนในท้องถิ่นและรักท้องถิ่น จากนั้นทรงอาศัยโครงสร้างสังคมไทย โดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์ กระตุ้นให้ผู้นำชุมชนที่มักจะมีฐานะดี ให้เป็นผู้ดำเนินการสร้างสรรค์ความเจริญให้กับท้องถิ่น โดยชาวนบ้านที่ยากจนให้ความสนับสนุนร่วมมือ ซึ่งในที่สุดแล้วผลแห่งความเจริญที่เกิดขึ้นจะตกแก่ชาวนบ้านในชุมชนนั้นทุกคน ดังพระราชดำริที่ว่า

...ในการทำงานทั้งปวงนั้น ทุกคนจะต้องตั้งใจจริง อดทนและขยันหมั่นเพียร ซื่อตรงเห็นอกเห็นใจกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีเมตตาเมตตาผู้เดือดร้อนด้วยกัน ยึดมั่นในสามัคคีธรรม

ความสุขจิตทั้งในความคิดและการกระทำ ถือเอาความมั่นคงและประโยชน์ร่วมกันเป็นจุดหมายสำคัญ ...

ค. การส่งเสริมการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองนั้นจะต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่รีบร้อนที่จะให้เกิดผลในทางความเจริญอย่างรวดเร็ว สิ่งสำคัญที่มีพระราชดำริอยู่เสมอ คือ ชุมชนจะต้องพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหารก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงค่อยก้าวไปสู่การพัฒนาในเรื่องอื่นๆ การขยายการผลิตเพื่อการพัฒนาใดๆ ก็ตาม ทรงมีข้อสังเกตเกี่ยวกับความพร้อมในด้านการตลาด โดยเฉพาะในด้านความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการจัดทำบัญชีธุรกิจการเกษตรของชาวบ้านอย่างง่ายๆ อีกด้วย ซึ่งในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริแก่กรมการ กปร. และคณะเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ณ ศาลาดุสิดาลัย ความตอนหนึ่งว่า

...ในด้านหนึ่งที่ไม่เคยคิดกัน ในด้านการพัฒนา เช่น เจ้าหน้าที่บัญชี ถ้าหากว่าทำการเพาะปลูก ชาวบ้านทำการเพาะปลูก เมื่อมีผลแล้วเขาบริโภคเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็ขายเพื่อให้ได้มีรายได้ แล้วก็เมื่อมีรายได้แล้วก็ไปซื้อของที่จำเป็นและสิ่งที่จะมาเกื้อกูลการอาชีพของตัว อย่างนี้ไม่ค่อยมีการศึกษากัน เมื่อผลิตอะไรแล้วก็จำหน่ายไปก็มีรายได้ก็ต้องทำบัญชี ชาวบ้านทำบัญชีบางที่ไม่ค่อยถูก...

ทฤษฎีนี้อธิบายถึงรูปแบบของการดำรงอยู่ของชนบทและการพึ่งพาปัจจัยภายนอกเป็นหลัก แต่ภายในชุมชนนั้นมีฐานวัฒนธรรม ภายในท้องถิ่นที่ได้สืบทอดกันมา การพึ่งตนเองในคำนิยามของตะวันตกเป็นการให้ความสำคัญทางด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเราทั้งใกล้และไกล

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (ฉัตริน บุญเกิด, 2545, น. 6) ได้ให้ความหมายของทฤษฎีการพึ่งพาตนเองของชุมชนชนบทว่า การที่ชุมชนจะพึ่งพาตนเองได้จะต้องมีการพึ่งพาตนเองได้ 5 ด้านด้วยกันคือ พึ่งพาตนเองได้ทางด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และทางด้านสังคม โดยใช้คำย่อว่า Terms ซึ่งหมายถึง

- การพึ่งพาตนเองในด้านเทคโนโลยี (Technology Self-Reliance : T) ในอดีตชนบทได้พึ่งพาเทคโนโลยีของตนเองในลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ได้มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ เช่น การเพาะปลูกโดยใช้พันธุ์พืชท้องถิ่น และปุ๋ยธรรมชาติ การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การรักษาพยาบาลตนเอง ซึ่งเทคโนโลยีพื้นบ้านมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม ไม่ก่อให้เกิดการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- การพึ่งพาตนเองในด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-Reliance : E) รูปแบบของการประกอบอาชีพและการค้า การพึ่งเศรษฐกิจภายในเป็นหลัก จะเน้นการผลิตหรือการหาเพื่อยังชีพเป็นหลักการอยู่ในรูปแบบของความพอดี ไม่เน้นผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุและผลกำไร แต่เน้นการพึ่งตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขมากกว่าการแข่งขัน

- การพึ่งพาตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติ(Natural Resources Self-Reliance : R) เป็นการพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก บนฐานความคิดของการอยู่ร่วมกัน และมองธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความพอดี รวมถึงการมีประเพณีที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ และรักษาสีเขียวแวดล้อมให้ดำรงอยู่และพึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี

- การพึ่งพาตนเองในด้านจิตใจ (Mental Self-Reliance : M) เป็นแนวทางการพึ่งพาคุณธรรมเป็นหลัก การที่สนับสนุนให้คนมีคุณธรรม หรือใฝ่คุณธรรม จะก่อให้เกิดความเมตตาอาทรต่อกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เกิดความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของคุณธรรม

- การพึ่งพาตนเองในด้านสังคม(Social-Cultural Self-Reliance : S) หมายถึง การให้ความสำคัญของประเพณีภายในท้องถิ่นเป็นหลัก การรักษาสืบทอดประเพณีของท้องถิ่นจะมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกให้เกิดการรักท้องถิ่น โดยมีประเพณีเป็นที่เชื่อมโยงความเป็นปึกแผ่นของสังคมในภาคชนบท ที่มีผลถึงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและคนอื่นๆ เป็นการสร้างความสามัคคีและส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม

สมพล พันธุ์นิ (2548, น. 27-29) กล่าวถึงการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกร หรือทฤษฎีใหม่นั้น เป็นแนวทางการบริหารจัดการการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า และผสมผสานสอดคล้องกัน ซึ่งสำหรับเกษตรกรแล้ว จำเป็นต้องมีผลผลิตทางการเกษตรไว้บริโภคภายในครัวเรือนเป็นเบื้องต้นก่อนแล้วจึงค่อยนำออกจำหน่าย โดยภายในชุมชนเองจำเป็นต้องมีการทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม จนชุมชนมีความมั่นคงมากพอที่จะนำไปสู่การขยายเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอก เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาขึ้นไปในระดับที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการระดมทรัพยากร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การช่วยเหลือพึ่งพากัน ระหว่าง ชุมชนหรือองค์กร เมื่อความเข้มแข็งและความเป็นปึกแผ่นได้ขยายผลไปในระดับกว้าง ย่อมหมายถึง ความพร้อมในการรับหรือเผชิญต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะผลกระทบจากภายนอกจะรุนแรงสักแค่ไหน ภูมิคุ้มกันที่ถูกสร้างขึ้นก็จะช่วยลดผลกระทบให้เบาบางลง และฟื้นตัวได้ในที่สุด อย่างไรก็ตาม การที่จะทำให้ชุมชนก็ดี ประเทศก็ดี

จะสามารถพึ่งพาตนเองนั้น การพัฒนาจะต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทั้งทางด้านกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ดังที่ ทรงใช้การพัฒนาตามลักษณะของ “ภูมิสังคม” โดยจะต้องคำนึงถึงปัญหา อันเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่และความสำเร็จของแผนงานในพื้นที่หนึ่ง อาจไม่สามารถนำมาใช้ ในอีกพื้นที่หนึ่งได้ ดังนั้น การทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกครั้ง จะทรงให้ความสำคัญ ต่อการศึกษา วิเคราะห์ และรวบรวมข้อมูลต่างๆ ของพื้นที่ให้มากที่สุด เพื่อจะได้นำไปสู่การ วิเคราะห์ปัญหาและหาทางแก้ไขต่อไป โดยจะต้องเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าก่อน เพื่อให้ ชุมชนสามารถยืนบนขาของตนเองได้ แล้วจึงนำไปสู่การพัฒนาในระดับต่อไป จะเห็นได้ว่า ในการที่ จะทำให้ประเทศสามารถพึ่งตนเองได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมให้ชุมชนสร้างการมี ส่วนร่วม โดยผ่านรูปแบบต่างๆ เช่น สหกรณ์ หรือ บวร โดยความร่วมมือกันระหว่าง บ้าน วัด และ ราชการ ให้ทั้ง 3 สถาบันสามารถพึ่งพิง เกื้อกูลกันได้ โดยวัดจะทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของ คนในชุมชน ในการมาร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งอบรมสั่งสอนศีลธรรม ขัดเกลา จิตใจคนในชุมชน ในขณะที่ราชการ เช่น โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ก็จะทำหน้าที่ สนับสนุนในรูปแบบต่างๆ เช่น การกำหนดแผนพัฒนาร่วมกันในชุมชน การให้ความรู้ การสนับสนุนงบประมาณ เป็นต้น ด้วยหลักการของ “บวร” ความสำเร็จจึงอยู่ที่การเสริมสร้าง ความเข้มแข็งให้สถาบันหลักของชุมชนให้ได้ทำหน้าที่ที่มีความสำคัญมาแต่อดีตอย่างเป็นระบบ เมื่อกลไกทางสังคมเข้มแข็งก็จะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของประเทศเป็นลำดับไป

นอกจากนั้น สหกรณ์ ยังเป็นกลไกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ชุมชนนำไปปฏิบัติ ไม่เพียงแต่เพื่อให้เกิดการออม แต่ยังเป็น กระบวนการที่สร้างกิจกรรมต่างๆ ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสหกรณ์จะช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิด ความปรองดอง ช่วยเหลือ เกื้อกูลในยามขัดสน นอกจากนั้นการที่คนกลุ่มหนึ่งมารวมกันเพื่อร่วมมือ กันทำการใดๆ อันเป็นประโยชน์ต่อทั้งตนเองและชุมชน นับได้ว่ามีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้เกิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หาแนวทางที่จะแก้ปัญหาร่วมกัน และรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ทั้งนี้เพื่อให้ ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ภายใต้สภาวะที่ประเทศชาติต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การ “รู้ รัก สามัคคี” ของคนในชาติ คือ ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประเทศ สามารถยืนหยัดอยู่ได้ แม้ในยามคับขัน การสร้างความเจริญในแนวทางของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ได้หมายถึง ความร่ำรวยเงินทองอย่างฟุ้งเฟ้อ เพราะหากได้มาด้วยการเบียดเบียน หรือเอาเปรียบผู้อื่น จะทำให้สังคมโดยรวมเข้มแข็งได้อย่างไร การที่เรามีความเป็นอยู่อย่างพอดี ไม่ก่อหนี้จนเกินตัว รอบคอบ และมีสติในยามที่ต้องเผชิญกับปัญหา และหาหนทางที่จะให้หลุดพ้น

จากความเลื่อม ก็ส่งเสริมให้เรามีชีวิตที่มั่นคงได้ในระดับหนึ่ง และเมื่อเราตั้งหลักได้อย่างมั่นคงแล้ว ก็จะสามารถเกื้อกูลต่อสังคมโดยรวมต่อไปได้อีกระดับหนึ่ง

3. แนวคิดคุณภาพชีวิตของประชาชน

3.1 ความหมายและแนวคิดคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต ได้มีนักวิชาการสาขาต่างๆ ได้ให้นิยามการปฏิบัติไว้มากมาย ซึ่งมีทั้งส่วนที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน ดังจะได้นำมาเสนอต่อไปนี้

Wegner (1984, อ้างถึงใน พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, 2540, น. 80) ได้ให้นิยามคุณภาพชีวิต มาในรายละเอียด 3 มิติ คือ ความสามารถในการกระทำ การรับรู้ และอาการต่างๆ ซึ่งแตกออกเป็นเรื่องย่อย คือภารกิจประจำวัน การปฏิบัติกิจกรรมทางสังคม การใช้สติปัญญา อารมณ์ และความรู้สึก สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางด้านสุขภาพ ความเป็นอยู่ที่ดี ความพึงพอใจในชีวิต

Singer (1971, อ้างถึงใน พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, 2540, น. 80) ได้อธิบายเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า การที่ผู้คนส่วนใหญ่มีความสามารถที่จะทำมาหากิน มีรายได้เพียงพอสำหรับการใช้จ่ายในสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต และมีเวลาว่างสำหรับการพักผ่อน ตลอดจนมีโอกาสที่จะนำรายได้ไปใช้สอยได้ตามความพอใจ ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นการที่บุคคลมีทางเลือกหลากหลายในการกำหนดรูปแบบหรือวิถีชีวิต

มณี ชุตินาฏมิกุล (2543, น. 14) สรุปไว้ว่า คุณภาพชีวิตที่ดี หมายถึง การมีปัจจัยเพียงพอในการดำรงชีวิต ซึ่งเกิดมาจากปัจจัยทางรายได้หรือเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่มีส่วนทำให้เกิดการมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีสุขภาพร่างกายและจิตใจดี มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้ มีศักยภาพในการประกอบอาชีพ เมื่อเกิดปัญหาก็สามารถแก้ไขได้ มีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัวและชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545, น.12) ได้กำหนดนิยามของ คุณภาพชีวิตที่ดี ในลักษณะของ “ความอยู่ดีมีสุข” ว่า หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดี ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำที่ทั่วถึง มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวอบอุ่นมั่นคงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ

นิพนธ์ คันทเสรี (2546, น. 48) กล่าวถึง คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ ดังนั้น “คุณภาพชีวิต” คือชีวิตที่ดี มีความสุขทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ ตามควรแก่อัตภาพและสภาวะ

นิมนวล ทวีสมบุญ (2548, น. 48) ได้ให้แนวทางของคุณภาพชีวิตว่า คนที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี จะต้องเป็นบุคคลที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ดำเนินชีวิตในทางที่ชอบธรรม มีความพอใจในความเป็นอยู่ของตนเอง สามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ระพีพรรณ คำหอม (2549) ให้ความเห็นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย จากบทความเรื่อง จากกรรมมารดาสู่เชิงตะกอน ของ ดร.ป๋วย อึ้งภากรณ์ ที่กำหนดตัวชี้วัดไว้ 14 ตัว ซึ่งได้ให้ทัศนะคุณภาพชีวิตของคนโดยเริ่มต้นตั้งแต่การอยู่ในครรภ์มารดา ไปจนถึงการมีชีวิตตามความเหมาะสมกับอัตภาพ ตัวชี้วัดดังกล่าวได้แก่

1. การได้รับโภชนาการดี มีคุณภาพประโยชน์ต่อร่างกาย
2. การได้รับบริการด้านสวัสดิการอนามัยแม่และเด็ก
3. การมีลูกไม่มาก และเหมาะสมกับขนาดของครอบครัว
4. ครอบครัวมีความอบอุ่น
5. โอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน
6. ความเสมอภาคในการได้รับการคุ้มครองทางกฎหมายของรัฐ
7. โอกาสในการปะทะสังสรรค์กับภายนอกสังคม
8. ความเสมอภาคเชิงพาณิชย์กับภายนอกสังคม
9. การดำเนินชีวิตภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ดี
10. การเรียนรู้ที่เกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว
11. การได้รับบริการด้านสวัสดิการสังคมและการประกันสังคม
12. การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน
13. การดำรงชีวิตตามความเหมาะสมกับอัตภาพ
14. โอกาสและความเสมอภาคในด้านต่างๆ คือ
 - 14.1 ด้านปัจจัยการผลิตของบุคคล
 - 14.2 ด้านการรับรู้ข่าวสาร และการนันทนาการ
 - 14.3 ด้านการรับบริการด้านสาธารณสุข

14.4 ด้านการรวมกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมใดๆ ที่ไม่ขัดต่อความสงบสุขและความมั่นคงของรัฐ

14.5 ด้านการมีส่วนร่วมทางการเมือง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549, น. 18) เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงที่ประเทศไทยจะต้องปรับตัวในอนาคต และเพื่อก้าวไปสู่วิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศระยะยาว ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักเพื่อสร้างการเรียนรู้ คุณธรรมและจริยธรรม ที่เชื่อมโยงกับบทบาทของครอบครัวและสถาบันศาสนา การบริการด้านสุขภาพอย่างสมดุลและสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยได้กำหนดยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ ดังนี้

- การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการส่งเสริมการรวมตัวกันเป็นกลุ่มร่วมคิด ร่วมทำ ในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอก รวมทั้งการสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนพร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลง

- การสร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจ เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคพอเพียง สนับสนุนให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มในรูปแบบสหกรณ์ หรือกลุ่มอาชีพ

- การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการอยู่ร่วมกันด้วยการส่งเสริมสิทธิชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วม อีกทั้งเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการ

- การสร้างภูมิคุ้มกันของระบบเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมการออมอย่างเป็นระบบเพื่อเป็นแหล่งระดมทุนและเป็นหลักประกันในชีวิตของประชาชน

- การสร้างความมั่นคงของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รักษาพื้นที่ทำการเกษตร ตลอดจนรักษาและควบคุมคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตที่ดี และไม่เป็นภัยคุกคามต่อระบบนิเวศ โดยรักษาคุณภาพของแหล่งน้ำและอากาศ ให้อยู่ในเกณฑ์ระดับพอใช้ขึ้นไป

สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต คือ การที่บุคคลดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความสุขตามอัตภาพ มีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำ มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ สามารถนำรายได้ไปใช้สอยได้ตามความพอใจ มีครอบครัวที่อบอุ่นและเข้มแข็ง สมาชิกในครอบครัวมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน มีการเกื้อกูลช่วยเหลือกัน สามารถพึ่งพาตนเองในด้านเศรษฐกิจ มีสภาพแวดล้อมที่ดี มีชีวิตที่ไม่เป็นภาระและไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม

3.2 ประเภทของคุณภาพชีวิต

Dalkey (1968, อ้างถึงใน พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, 2540, น. 80) ได้แยกประเภทของ คุณภาพชีวิต โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. คุณภาพชีวิตในแง่ของวัตถุ เช่น รายได้ วัย ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในสังคม และสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็น
2. คุณภาพชีวิตในแง่ของจิตใจ เช่น ความพึงพอใจในการทำงาน ความพึงพอใจในสถานภาพของสังคม ระดับของความกระตือรือร้นในการทำงานหรือกิจกรรมอื่นๆ ในแต่ละวัน ฯลฯ
3. คุณภาพชีวิตในแง่ของความรู้สึกนึกคิดโดยรวมทั้งหมด เช่น ความรู้สึกมีความสุข ความทุกข์ หรือความวิตกกังวลต่างๆ ความคิดในการฆ่าตัวตาย ความคิดเกี่ยวกับอนาคตในแง่ดี ฯลฯ

สรุปประเภทของคุณภาพชีวิต คือ ด้านวัตถุ คือ ด้านรายได้ มีรายได้เพียงพอในการดำรงชีวิต มีความมั่นคงทางอาชีพ ด้านจิตใจ หมายถึง การมีจิตใจที่ร่าเริงแจ่มใส ความพึงพอใจ เช่น ความพึงพอใจในการประกอบอาชีพ และด้านสังคม คือ การมีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว สัมพันธภาพที่ดีกับเพื่อนบ้าน การมีนันทนาการต่างๆ กับครอบครัว

3.3 องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

การที่บุคคลจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตโดยทั่วไป เป็นองค์ประกอบ ซึ่งแต่ละองค์ประกอบมีความสำคัญมากน้อยแตกต่างกันไปตามทัศนะของแต่ละบุคคลหรือแต่ละสังคม อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่เป็นองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตนั้นจะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยที่เป็นวัตถุวิสัยและปัจจัยที่เป็นจิตวิสัย เช่น ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ค่านิยม จิตใจ ฯลฯ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545, น. 12-16) ได้จำแนกองค์ประกอบสำหรับความอยู่ดีมีสุขออกเป็น 7 ด้าน ครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ในลักษณะบูรณาการ ประกอบด้วย

1. ด้านสุขภาพอนามัยและโภชนาการ ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยอีก 4 ด้าน คือ ความยืนยาวของอายุ การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ โภชนาการและการให้บริการสาธารณสุข

2. การศึกษา ครอบคลุมสาระต่างๆ ในกระบวนการเรียนรู้ ความรู้พื้นฐานและทักษะต่างๆ รวมทั้งการเข้าถึงบริการและคุณภาพการศึกษา

3. ชีวิตการทำงาน เนื่องจากประชาชนจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับการทำงาน การพิจารณาสภาพแวดล้อมการทำงาน จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมาก และชีวิตการทำงานที่มีคุณภาพก็จะเกี่ยวข้องกับการจ้างงานและความพอใจในค่าจ้างที่ได้รับ องค์ประกอบด้านนี้ยังรวมถึงปัจจัยย่อยในด้านการใช้แรงงานเด็กและผู้หญิง และระบบประกันสังคมด้วย

4. ชีวิตครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัวถือเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” โครงสร้างและขนาดของครอบครัวเป็นตัวกำหนดระดับความเป็นอยู่ของสมาชิก ครอบครัวที่มีความรัก ความอบอุ่น ต้องรับรู้ความต้องการของสมาชิกแต่ละคน และดูแลสมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกปฏิบัติ

5. การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความยากจน การกระจายรายได้และสวัสดิการ เป็นเครื่องมือสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายความอยู่ดีมีสุข ฉะนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นปัจจัยสำคัญของความอยู่ดีมีสุข การมีปัญหาค่าความยากจนที่รุนแรง และความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ในระดับสูง สะท้อน “การอยู่อย่างมีทุกข์” ในสังคม ประเด็นเหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของเรื่องชีวิต “ความอยู่ดีมีสุข” ด้วย

6. สิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย การดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งจำเป็นต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่อยู่อาศัย การอนามัยสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินโดยเฉพาะจากปัญหาอาชญากรรม

7. ด้านประชาธิปไตย หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนการความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันจะนำมาซึ่ง “ความอยู่ดีมีสุข” การส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเพิ่มพูนและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมนุษย์ให้เต็มขีดความสามารถ เป็นเครื่องมือของการยกระดับ “ความอยู่ดีมีสุข” องค์ประกอบนี้จะรวมประเด็นเรื่องความยุติธรรม สิทธิมนุษยชน และสิทธิเสรีภาพทางการเมือง รวมทั้งการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ

นอกจากนั้นเพื่อให้คนไทยได้บรรลุถึงคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชนออกมาเป็น “ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)” ซึ่งหมายถึง ความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์แต่ละคนในสังคม หรือความต้องการขั้นต่ำสุดที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างปกติพอสมควร (พออยู่ พอกิน) ซึ่งแบ่งออกเป็น 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย

- หมวดที่ 1 อาหารดี
- หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย
- หมวดที่ 3 ศึกษาอนามัยถ้วนทั่ว
- หมวดที่ 4 ครอบครัวปลอดภัย
- หมวดที่ 5 รายได้ดี
- หมวดที่ 6 มีลูกไม่มาก
- หมวดที่ 7 อยากร่วมพัฒนา
- หมวดที่ 8 พาสู่คุณธรรม
- หมวดที่ 9 บำรุงสิ่งแวดล้อม

Kondo (นพดล แสงศรี, 2544, น. 24) ได้เสนอไว้ว่า คุณภาพชีวิตประกอบด้วย

1) มาตรฐานความเป็นอยู่ทางร่างกาย (Physical Standard of Living) หมายถึง โภชนาการ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม สิ่งอำนวยความสะดวก การศึกษา น้ำ การสุขาภิบาล การขนส่ง ฯลฯ

2) จิต/อารมณ์ (Mental/Emotion) หมายถึง ความรักความเป็นเพื่อน การสมรส และการมีบุตร สันติภาพ ความพึงพอใจในงานและความมั่นคง ฯลฯ

3) จิตวิญญาณ (Spirit) หมายถึง ความเป็นอิสระจากความเชื่อ ความมีอิสระต่อการปฏิบัติตามความเชื่อ ฯลฯ

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต, อ้างถึงใน พินยุดา แจ่มจันทร์ศรี, 2538, น. 21-23) วางเกณฑ์เบื้องต้นสำหรับพิจารณาลักษณะทั่วไปของชีวิตที่มีคุณภาพ ดังนี้

1. คุณภาพชีวิตระดับพื้นฐาน หรือระดับ ที่ภูมิมักัดตะ

1.1 สุขภาพดี มีพลานามัย และมีปัจจัยเครื่องรักษาส่งเสริมสุขภาพ

1.2 พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ เช่น มีอาชีพที่ประกอบโดยประหยัด ขยัน และสุจริต มีเงินใช้และใช้เงินเป็น เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น

1.3 มีอาหารที่มีคุณค่า มีกิน และกินเป็น

1.4 มีที่อยู่อาศัยและที่ทำงานที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิต การทำงาน และการเดินทาง

1.5 มีครอบครัวซึ่งมีกำลังพอบำรุงเลี้ยงดูได้ อยู่กันด้วยความอบอุ่นมีความร่มเย็นเป็นสุข

1.6 อยู่ร่วมกัน และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจ เกื้อการุณย์ ผูกมิตร และชวนช่วยทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์

1.7 มีเวลาว่างเป็นของตนเองและรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้ นวัตกรรมบันเทิงที่ไร้โทษ ชื่นชมซาบซึ้งในสิ่งสุนทรีย์ และในการที่จะพัฒนาคนยิ่งขึ้นไปในด้านต่างๆ

2. คุณภาพชีวิตระดับพัฒนาการ หรือระดับ สัมปรายิกัตถะ

2.1 มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์ มีประสบการณ์ที่เป็นฐานของการดำเนินชีวิตและตัดสินใจอย่างฉลาด

2.2 มีวิจรรณญาณ พิจารณาเหตุปัจจัย รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีกุศลวิธีที่จะแก้ไขคลายทุกข์ได้

2.3 มีจิตใจที่พัฒนา กอปรด้วยคุณธรรมและจริยธรรม เชื่อมั่นในการทำความดี ประพฤติงามสุจริตทั้งกายวาจาใจ มั่นใจในคุณค่าแห่งชีวิตของตน

2.4 สุขภาพจิตดี มีความมั่นคงทางจิตใจ มีเจตคติดีงาม จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบานผ่องใส เป็นสุข มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

3. คุณภาพชีวิตระดับเอื้อโอกาส หรือระดับ อุภยัตถะ

3.1 มีความปลอดภัยทั้งกาย ใจ โดยปราศจากใจร้ายผู้ร้ายและอบายมุข

3.2 อยู่ในสังคมที่มีสวัสดิการและบริการดี อำนวยสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและไม่ตรีสังเคราะห์

3.3 อยู่ในสังคมที่อำนวยโอกาสในการทำงานที่ตนถนัด โอกาสในการเรียนรู้และเข้าถึงวิทยาการต่างๆ โอกาสในการมีส่วนร่วมในสังคม ในชุมชนและในทางการเมือง และโอกาสในการได้รับความเป็นธรรมในทางเศรษฐกิจ

3.4 อยู่ในสังคมที่มีระเบียบมีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและกฎหมายที่เป็นธรรมและเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

3.5 มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูลรื่นรมย์ สวยงาม ผืนน้ำ อากาศบริสุทธิ์ ไร้มลพิษ

สรุปองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ประกอบด้วยมาตรฐานความเป็นอยู่ทางร่างกาย หมายถึง โภชนาการ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย จิต/อารมณ์ ซึ่งหมายถึงสันตนาการ ความพึงพอใจในงานและความมั่นคง องค์ประกอบในเรื่องชีวิต 3 แบบ คือ ชีวิตส่วนตัว เป็นชีวิตที่มีสุขภาพดี มีการพักผ่อน มีนันทนาการ ชีวิตครอบครัว คือ มีสัมพันธภาพในครอบครัว และชีวิตการทำงาน คือการทำงานที่ไม่มีความเครียด

3.4 ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต

สภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเอเชียและแปซิฟิก (Escap, อ้างถึงใน ธนศ มณีกุล, 2547, น. 19-20) ได้จำแนกเครื่องชี้วัดออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. เครื่องชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย Gnp และ Gdp
2. เครื่องชี้วัดทางสังคมที่เป็นวัตถุวิสัย (Objective Social Indicators) ประกอบด้วย สุขภาพโภชนาการ การศึกษาการเรียนรู้ ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ชีวิตการทำงาน หลักประกันทางสังคม ความปลอดภัยส่วนบุคคล และความยุติธรรม การใช้เวลารว่างและการใช้เวลา การมีส่วนร่วมทางสังคม เสรีภาพของมนุษย์

3. เครื่องชี้วัดทางสังคมที่เป็นจิตวิสัย (Subjective Social Indicators) ประกอบด้วย ข้อมูลเกี่ยวกับปฏิกิริยาและการรับรู้ ซึ่งถือว่าเป็นคุณภาพชีวิต ระดับการเรียนรู้เกี่ยวกับความสุข ความพึงพอใจในชีวิตเกี่ยวกับการทำงาน สุขภาพ ชีวิตครอบครัว สิ่งแวดล้อม รายได้ การใช้เวลารว่าง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ประเวศ วะสี (มณี ชุตินมาวุฒิกุล, 2543, น. 13) กล่าวถึง คุณภาพชีวิตว่า คือ เสรีภาพ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านวัตถุ ด้านสังคม และด้านจิตใจ กล่าวคือ

- ด้านวัตถุ มีเครื่องชี้วัด คือ การมีวัตถุปัจจัยเพียงพอ หล่อเลี้ยงชีวิตไม่ต้องถูกบีบคั้นจากความอดอยาก ขาดแคลน

- ด้านสังคม มีเครื่องชี้วัด คือ ไม่มีการกดขี่เบียดเบียนกัน ด้วยประการต่างๆ ในสังคมมนุษย์สามารถเป็นตัวของตัวเอง สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้ที่จะเลือกดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม

- ด้านจิตใจ มีเครื่องชี้วัด คือ การมีเสรีภาพจากการบีบคั้น จากกิเลสตัณหาในใจของตนเอง

3.5 ความหมายและลักษณะสำคัญของดัชนีชี้วัด

ดัชนีชี้วัด (Indicators) เป็นสิ่งที่แสดงสภาวะหรือสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไป หรือสะท้อนลักษณะการดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในภาษาไทยมีคำที่นำมาใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่าดัชนีชี้วัดอยู่หลายคำ เช่น ตัวบ่งชี้ ตัวชี้ ตัวชี้้นำ และเครื่องชี้วัด เป็นต้น มีผู้ให้ความหมายของดัชนีชี้วัดไว้ต่างๆ กัน เช่น

องค์การสหประชาชาติ (United Nation, 1989, p. 14) ได้อธิบายความหมายของเครื่องชี้วัดทางสังคมว่า เป็นการบรรยายสถานะ และแนวโน้มของงานสวัสดิการ หรือสภาพที่สะท้อนชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชน โดยให้ความสนใจเรื่อง สวัสดิการของครัวเรือน ครอบครัว และปัจเจกบุคคล รวมถึงสภาพแวดล้อมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว มีขอบเขตกว้างขวางและซับซ้อนครอบคลุมถึงจำนวนของหน่วยงานบริการสังคมที่มีอยู่ ประสิทธิภาพของรัฐบาล และบริการสังคมอื่นๆ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงเกณฑ์วัดสภาพและการปรับปรุงงานสวัสดิการซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงการและนโยบายสวัสดิการของรัฐบาล เพราะเครื่องชี้วัดทางสังคมเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งข้อมูลผลลัพธ์ที่มีคุณค่าต่อความเข้าใจ และแสดงถึงแนวโน้มสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และได้มีการประมวลตัวบ่งชี้จากแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและสังคม ได้จัดหมวดหมู่ไว้ดังนี้ สุภาวงศ์ จันทวานิช และ วิศนี ศิลตะกุล (ธเนศ มณีกุล, 2547, น. 20-22)

1. เครื่องชี้วัดทางสังคม (ครอบครัว ชุมชน) สาระสำคัญในกลุ่มนี้คือ สิ่งที่จะทำให้เกิดความกลมกลืนและความเจริญก้าวหน้าในสังคม เครื่องชี้วัดในกลุ่มนี้ คือ

- ขนาดบ้านเรือน สภาพบ้านเรือน
- รูปแบบครอบครัว ความสัมพันธ์อันดีในหมู่ญาติ
- ความมั่นคงของบุคคล ครอบครัวและสังคม
- คุณภาพชีวิตของครอบครัว
- การเข้าถึงบริการวางแผนครอบครัวของคู่สมรสที่เต็มใจรับบริการ
- กระบวนการทางสังคม
- เสรีภาพในการเลือกตั้งและตัดสินใจ
- ระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ
- ความมั่นคงปลอดภัย อุบัติเหตุจากการทำงาน
- สภาพการทำงานในโรงงาน ความขัดแย้ง
- บริการทางสังคม การคมนาคม สวัสดิการทางสังคม
- การใช้เวลาวางนันทนาการ
- การเข้าถึงวัฒนธรรมและชีวิตที่มีคุณค่า
- การเข้าสังคม
- การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม การเลื่อนชั้นทางสังคม
- เสรีภาพของมนุษยชน จุดมุ่งหมายในชีวิต

- การเลือกรับเทคโนโลยีที่เหมาะสม

2. เครื่องชี้วัดทางด้านการศึกษา

- การได้มาซึ่งความรู้และผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของประชาชน
- การอ่านออกเขียนได้ การอ่านหนังสือพิมพ์ต่อวัน
- อัตราการรู้หนังสือของผู้ใหญ่
- ระยะเวลาเฉลี่ยที่อยู่ในโรงเรียน
- จำนวนเด็กที่ไม่ได้เข้าเรียน
- โอกาสทางการศึกษา
- ร้อยละของคนที่ไม่ลาออกจากการเรียนระดับต่างๆ
- การกระจายบริการทางการศึกษา
- จำนวนของผู้ที่จบชั้นประถมศึกษา เปอร์เซ็นต์ของการเข้าเรียน
- จำนวนผู้เข้าเรียนต่อมัธยมศึกษา เปอร์เซ็นต์ผู้จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา
- อัตราส่วนการลงทะเบียนเรียนในระดับมัธยมศึกษา
- จำนวนผู้ตกซ้ำชั้น/ผู้ลงทะเบียนเรียน
- อัตราส่วนนักเรียนต่อประชากรวัยเรียนในช่วงอายุเดียวกัน
- ค่าใช้จ่ายของรัฐเกี่ยวกับการศึกษา

3. เครื่องชี้วัดทางด้านสาธารณสุข

- โภชนาการ อาหารเสริม อาหาร อาภาศ น้ำบริสุทธิ์
- ความสะดวกในการรักษาพยาบาล บริการด้านสุขภาพ
- การมีที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม
- สุขภาพแข็งแรง มีความกระปรี้กระเปร่า เจ็บป่วยไม่บ่อยครั้ง
- อายุขัยเฉลี่ย
- การตาย อุบัติภัย ลดอัตราการตายของเด็กแรกเกิด
- การปลอดจากเอดส์และโรคที่เกี่ยวข้องกับเอดส์
- การป้องกันไม่ให้ผู้ป่วยโรคเอดส์ถูกเลือกปฏิบัติจากสังคม
- การมีสุขภาพจิตที่ดี
- สารอาหารที่ได้รับในแต่ละวัน

4. เครื่องชี้วัดทางด้านสิ่งแวดล้อม

- การกระจายที่อยู่อาศัย

- สภาพของสิ่งแวดล้อมด้านที่อยู่อาศัย
- บริการสาธารณะ
- สภาพแวดล้อมธรรมชาติ
- การมีสิ่งแวดล้อมที่ถูกสุขลักษณะ
- การมีน้ำสะอาดใช้
- คุณภาพของอากาศ
- การมีความพร้อมในการป้องกันแก้ไขภัยพิบัติ

5. เครื่องชี้วัดด้านความมั่นคงของชีวิต

- ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ
- ความมั่นคงด้านอาหาร
- ความมั่นคงด้านสุขภาพ
- ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม
- ความมั่นคงของบุคคล
- ความมั่นคงของชุมชนและครอบครัว
- ความมั่นคงทางด้านการเมือง

6. เครื่องชี้วัดทางด้านการเมืองการปกครอง

- การกระจายอำนาจการบริหาร
- การลงคะแนนเลือกตั้ง
- การมีสิทธิขั้นพื้นฐานตามกฎหมาย
- การจัดตั้งองค์กรชุมชน

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2534, น. 83, อ้างถึงใน ธเนศ มณีกุล, 2547, น. 22-23) ได้ให้ความหมายเครื่องชี้วัดสภาวะสังคม คือ ระบบของตัวบ่งชี้ทางสังคมหลายๆ ตัว ตัวบ่งชี้แต่ละตัว คือ สถิติหรือข้อมูลที่บ่งชี้สถานะภาพ หรือสภาวะทางสังคมด้านใดด้านหนึ่ง ตัวบ่งชี้แต่ละตัวจะต้องมาจากการจัดทำหรือจัดเก็บขึ้นมาอย่างมีจุดมุ่งหมายที่จะใช้ชี้สภาพความเป็นอยู่ของสังคม หรือกลุ่มบุคคลว่ามีความเป็นอยู่ในปัจจุบันและในอดีตที่ผ่านมาเป็นอย่างไร โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ไขสภาพความเป็นอยู่ในด้านนั้นๆ ให้ดีขึ้น

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นนี้จึงสรุปได้ว่า ดัชนีชี้วัดเป็นเครื่องมือที่ใช้วัดคุณภาพชีวิต ซึ่งมีเกณฑ์ที่วัดในเชิงปริมาณหรือคุณภาพ โดยอาศัยช่วงเวลาเป็นตัวกำหนดเพื่อใช้ประโยชน์

ในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา โดยใช้ประโยชน์ในการวางแผน การบริหารงานพัฒนา การติดตามประเมินผล การจัดลำดับของการพัฒนา และการปรับนโยบายการพัฒนาประเทศ

3.6 ดัชนีชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย

สุภาวศ์ จันทวานิช และ วรณี ไทยานันท์ (2539, น. 130-186) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทยโดยใช้แนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ และได้นิยามความหมายว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคม ประกอบกับแนวคิดการพัฒนาคูณภาพชีวิต พบว่า การพัฒนาสังคมไทยเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา โดยรัฐเล็งเห็นความ จำเป็นที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพไปในทิศทางที่ต้องการ คือ ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ จะนำไปสู่ความกินดีอยู่ดีของประชาชน แต่เมื่อใช้แนวคิดนี้แล้วประมาณ 10 ปี จึงพบว่า คนไม่ได้ รับผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ดังนั้นการพัฒนาจึงเปลี่ยนแปลงมาเน้นเรื่องคุณภาพชีวิตของคนในสังคมส่วนร่วมของ ประชาชน และการเพิ่มศักยภาพของประชาชน และชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ สร้าง องค์การชุมชนที่มีคุณภาพดั่งนั้นหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน นักวิชาการต่างๆ จึงได้จัดทำเครื่องชี้ วัดคุณภาพชีวิตดังนี้

1. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้จัดทำ เครื่องชี้ภาวะสังคมเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2518 โดยใช้แนวคิดจากบทความเกี่ยวกับการเคหะ (House Amenity) ของ ดร.คานท์ (Dr. Cant) จัดทำเป็น 6 หมวด คือ 1) ประชากร 2) การศึกษา และการเผยแพร่ข่าวสาร 3) ระดับรายได้ 4) สาธารณสุข 5) การมีงานทำ 6) ความปลอดภัย

2. กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้จัดเก็บข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) ในปี 2525 และผนวกข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน(จปฐ.) ตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา และ ทำตัวชี้วัดสภาพหมู่บ้าน 5 กลุ่ม 35 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) โครงสร้างพื้นฐาน 2) การประกอบอาชีพ ผลผลิต และรายได้ 3) สาธารณสุขและการอนามัย 4) แหล่งน้ำ 5) ความรู้ การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ต่อมาสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น ทำให้ต้องปรับปรุงตัวชี้วัด บางตัวให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาฯ และสภาพแวดล้อมของประเทศไทยเพิ่มกลุ่มที่ 6 เรื่อง ทรัพยากร

3. ดัชนีความจำเป็นขั้นพื้นฐาน, น. กรมการพัฒนาชุมชน ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) คือ ข้อมูลในระดับครัวเรือนที่แสดงถึงสภาพความจำเป็นของคนในครัวเรือนในด้านต่างๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่ได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำเอาไว้ว่า คนควรมีคุณภาพชีวิตในเรื่องนั้นๆ อย่างไรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้มีชีวิตที่ดีและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการชี้วัดว่า คนในแต่ละครัวเรือนควรมีคุณภาพชีวิตขั้นต่ำในเรื่องนั้นๆ ในหนึ่งระยะเวลาหนึ่งๆ (ปกติกำหนด 5 ปี ตามระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) ตามเกณฑ์ที่กำหนด จึงจะถือว่ามีความคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) เครื่องชี้วัด จปฐ. ในช่วง พ.ศ.2545-2549 มีตัวชี้วัดจำนวน 6 หมวด ได้แก่

1. สุขภาพดี (ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดี)
2. มีบ้านอาศัย (ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม)
3. ฝึกฝนการศึกษา (ประชาชนเข้าถึงบริการด้านการศึกษา)
4. รายได้ก้าวหน้า (ประชาชนมีการประกอบอาชีพและมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิต)

5. ปลูกฝังค่านิยมไทย (ประชาชนมีค่านิยมที่แสดงความเป็นไทย)
6. ร่วมใจพัฒนา (ประชาชนมีส่วนร่วมต่อชุมชนและสังคม)

4. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้จัดทำดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุข (Well-Being Index) 7 ด้าน หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำทั่วถึง มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวที่อบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ

5. สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2546, น. 106) ในปี พ.ศ. 2546 ได้จัดพิมพ์รายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทยขึ้นมา โดย UNDP ได้จัดสร้าง “ดัชนีความก้าวหน้าของคน” วัตถุประสงค์ของ UNDP ในการพัฒนาดัชนีความก้าวหน้าของคน (Human Achievement Index-Hai) เพื่อใช้แสดงความก้าวหน้าของการพัฒนาคอนมากกว่าที่จะพิจารณาในเรื่องความขัดสน นั่นคือ ในการมองภาพของผลการพัฒนาในเชิงบวกมากกว่าจะมุ่งเน้นที่ความขาดแคลนขัดสน โดย Hai มีลักษณะเป็นพหุมิติและมีนัยเชิงนโยบายมิติของ Hai มีจำนวน 8 มิติ คือ ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านการทำงาน ด้านรายได้ ด้านที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อม ด้านชีวิตครอบครัวและชุมชน ด้านคมนาคมและการสื่อสาร ด้านการมีส่วนร่วม

6. สุภาชัย สาระจรัส (2548) ได้จัดการสัมมนาวิชาการ ระดมความคิดเห็นเพื่อศึกษากวอบแนวคิด วิธีการดำเนินงานเกี่ยวกับเรื่องของความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งผลจากการสัมมนาจึงได้จัดทำเอกสารวิชาการเรื่อง “ทิศทางใหม่ : ความมั่นคงของประเทศไทย” โดย สุภาชัย สาระจรัส มีการเสนอตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ไว้ ได้แก่ ด้านสุขภาพ ระดับการศึกษา การทำงาน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สภาพครอบครัวความเป็นอยู่ วัฒนธรรม จิตวิญญาณ/ความเชื่อและงานอดิเรก/สันทนาการ

7. กระทรวงสาธารณสุข (2548) ได้กำหนดตัวชี้วัดในการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 6 ด้าน 45 ตัวชี้วัด ได้แก่ ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านรายได้ ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านครอบครัวและชุมชน การมีส่วนร่วม

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าหน่วยงานมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั่วประเทศและสากล ต่างพยายามสร้างเครื่องมือที่เรียกว่า “ตัวชี้วัด” เพื่อใช้บ่งบอกระบุและแสดงระดับความเป็นอยู่ของมนุษย์ ให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น และจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ต่อไปได้ โดยตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตจะมีลักษณะครอบคลุมในทุกมิติของชีวิต มิได้มุ่งแต่มิติเศรษฐกิจ หรือรายได้เพียงเท่านั้น กล่าวคือ ด้านสุขภาพ การศึกษา ครอบครัว รายได้ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

3.7 เกณฑ์พื้นฐาน 10 ประการในการดำรงชีวิตของคนไทย : เป้าหมายขั้นต่ำที่คนไทยควรบรรลุใน 6 ปี

เกณฑ์พื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนไทย 10 ประการ เป็นเป้าหมายขั้นต่ำที่คนไทยควรบรรลุตามเกณฑ์ภายใน 6 ปี เพื่อนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไทยและเป็นการแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548, น. 67-68)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทำหน้าที่เป็นหน่วยประสานงานหลักกับหน่วยงานเจ้าภาพและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการเกณฑ์พื้นฐาน 10 ประการ ในการดำรงชีวิตของคนไทย ในระยะเวลา 6 ปี (2547-2552)

คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 30 กันยายน 2548 โดยเกณฑ์พื้นฐาน 10 ประการในการดำรงชีวิตของคนไทย มาจากหลักคิด 3 ประการ ได้แก่

หลักคิด 1 ความสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ ประกอบด้วยเกณฑ์พื้นฐาน 3 เกณฑ์ คือ

1) ทุกคนได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนไม่น้อยกว่า 12 ปี และมีโอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อ

พัฒนาความรู้ ทักษะฝีมือ และวิชาชีพที่จำเป็นในการดำรงชีวิต 2) ทุกคนได้รับการประกันสุขภาพที่ได้มาตรฐาน 3) ผู้ที่มีอายุเกิน 60 ปี และไม่มีรายได้เพียงพอในการยังชีพ ได้รับหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิต

หลักคิด 2 ความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ประกอบด้วยเกณฑ์พื้นฐาน 5 เกณฑ์ คือ 4) ทุกคนได้รับอาหารที่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย 5) ทุกคนมีความมั่นคงในที่พักพิง 6) ทุกคนมีน้ำสะอาดเพื่อดื่มอย่างน้อย 5 ลิตร/คน/วัน และมีน้ำใช้อย่างน้อย 45 ลิตร/คน/วัน 7) ทุกครัวเรือนมีไฟฟ้าใช้ 8) ทุกคนมีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ

หลักคิด 3 ความมั่นคงในชีวิต ประกอบด้วยเกณฑ์พื้นฐาน 2 เกณฑ์ คือ 9) ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและแหล่งทุนในการประกอบอาชีพ 10) ทุกครัวเรือนมีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตแบบปลอดภัยจากยาเสพติด

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเจ้าภาพหน่วยงานหลักในการดำเนินงานรับผิดชอบเกณฑ์ต่างๆ 5 ด้าน ได้แก่ หน่วยงานหลัก ด้านการศึกษา คือ กระทรวงศึกษาธิการ ด้านสาธารณสุข คือ กระทรวงสาธารณสุข ด้านหลักประกันความมั่นคง คือ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ด้านความจำเป็นพื้นฐาน คือ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงเทคโนโลยีและการสื่อสาร และด้านทรัพยากรและแหล่งทุน คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

สรุปตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตได้ว่า ด้านสุขภาพ ตัวชี้วัดคือ สุขภาพด้านร่างกาย คือ การมีสุขภาพดีไม่เจ็บป่วย สุขภาพจิต คือการไม่มีความเครียด ด้านความรู้ ตัวชี้วัดคือ อัตราการอ่านออกเขียนได้ จำนวนปีเฉลี่ยที่ได้รับการศึกษาของประชากร อัตราการเรียนรู้ต่อในระดับมัธยม ด้านชีวิตการทำงาน ได้แก่ อัตราการว่างงาน ความมั่นคงในการทำงาน ด้านรายได้ ตัวชี้วัดคือ สัดส่วนของคนที่มีรายได้พอเพียงต่อการหาปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต หรือสัดส่วนจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนสมบูรณ์ ด้านครอบครัว ตัวชี้วัดได้แก่ บทบาทหน้าที่ของครอบครัว สัมพันธภาพในครอบครัวและปัจจัยเสี่ยงของครอบครัว ด้านสภาพแวดล้อม ตัวชี้วัดได้แก่ การมีที่อยู่อาศัยสามารถวัดได้จากสัดส่วนครัวเรือนที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ตัวชี้วัด ได้แก่ คดีอาชญากรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัด ได้แก่ เสียงดัง ฝุ่นละออง ขยะ น้ำเสียในแม่น้ำ ด้านการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ ตัวชี้วัดได้แก่ การมีรัฐบาลที่เป็นธรรมาภิบาล มีความยุติธรรมให้สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพทางการเมือง การกระจายอำนาจการบริหารจัดการ เป็นต้น

การพัฒนาคนและคุณภาพชีวิตของคน เป็นจุดมุ่งหมายและเป้าหมายหลักในการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบแนวทางในการพัฒนา สำหรับการพัฒนามิติอื่นๆ จะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ฉะนั้นการพัฒนาเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคน จึงเป็นดัชนีชี้วัดอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการวัด “ความสุขและความอยู่เย็นเป็นสุข” ของคนและสังคมไทย โดยความอยู่เย็นเป็นสุขจะหมายรวมถึงสภาวะที่คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพทั้งร่างกาย จิตใจ ปัญญาที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลมั่นคงระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการเสริมสร้างเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินงานในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

4. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบท ทั้งนี้ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ที่มุ่งเน้นคนเป็นสำคัญมากกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้พยายามเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาจากระดับบนลงล่าง (Top - Down) มาเป็นจากระดับล่างขึ้นบน (Bottom-Up) แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ โอคเลย์ (Oakley, 1984, p. 17) ได้กล่าวว่า แนวทางจากระดับล่างขึ้นบนนี้เกี่ยวข้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดหาย (Missing Ingredient) ในกระบวนการพัฒนา การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้อธิบายและให้ความหมาย ปัจจัยขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน รูปแบบของชุมชนต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาไว้มากมาย ซึ่งผู้วิจัยได้นำมากล่าวไว้เท่าที่จำเป็นและสอดคล้องกับแนวทางการศึกษา ดังนี้

4.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

โคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1981, p. 6) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าสมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร
2. การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ

3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

โดยสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือและเข้ามา มีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนารวมถึงได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้น อย่างเสมอภาค องค์การสหประชาชาติ (United Nation, 1989, p. 5); และ รีเดอร์ (Reeder, 1974, p. 39) ได้ให้ความหมายเจาะจงถึงการมีส่วนร่วม ว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ ทางสังคม ทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

นอกจากนี้ สุชาติดา จักรพิสุทธ์ (2547) ศึกษาเรื่องชุมชนกับการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้ สังคม องค์การต่างๆ ในชุมชน ประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิ หน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบ ในผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

2. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของ ชุมชน ที่การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้งค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้ เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ทำให้ ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมเกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความ สมัครใจ

จากแนวคิดและทัศนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่า การมี ส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อวัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมี พื้นฐานของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของเหตุผล
2. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของค่านิยม
3. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของประเพณี
4. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความผูกพัน ความสนใจ

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ซึ่งการเฝ้า

ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ผู้ดำเนินงานจะต้องมีความเข้าใจในวิธีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม

4.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด ดังนี้

ประยูร ศรีประสาธน์ (2542, น. 5) ได้นำเสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วม ว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม มีด้วยกัน 3 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ
 2. ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม
 3. ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคลจากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปปัจจัยต่อการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมได้ดังนี้
1. ลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ต่างๆ
 2. ลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้
 3. การได้รับข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ ความถี่ในการรับรู้ข่าวสาร และแหล่งที่มาของข่าวสาร

4.3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน

การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เพื่อการกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

ฟอร์นารอฟ (Fornaroff, 1980, p. 104) เสนอว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มีขั้นตอนการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การวางแผน รวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล
2. การดำเนินงาน
3. การใช้บริการจากโครงการ
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

นอกจากนี้ อภิญา กังสนารักษ์ (2544, น. 14-15) ได้นำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ร่วมตัดสินใจกำหนดความต้องการและร่วมลำดับความสำคัญของความต้องการ
2. การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยาการที่จะใช้ในโครงการ
3. การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการ ทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ เพื่อให้รู้ว่ามีผลจากการดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยสามารถกำหนดการประเมินผลเป็นระยะต่อเนื่องหรือประเมินผลรวมทั้งโครงการในคราวเดียวกันได้

อดิน ทรัพย์พัฒน์ (2547, น. 49) ได้แบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ขั้นตอนการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2546) ได้สรุปและนำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมใน 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ได้แก่ การคิด การตัดสินใจ การวางแผน การลงมือปฏิบัติ

ลักษณะที่ 2 ได้แก่ การกำหนดปัญหา การวางแผน การดำเนินงาน การประเมินผล การบำรุงรักษา และพัฒนาให้คงไว้

จากแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งหมดสรุปได้ว่า ขั้นตอนของการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมี 7 ขั้นตอน ได้แก่

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไข
2. ตัดสินใจกำหนดความต้องการ
3. ลำดับความสำคัญ
4. วางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน ทรัพยากร
5. วางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน ทรัพยากร
6. ดำเนินงานตามโครงการ และ/หรือ สนับสนุนการดำเนินงาน
7. ประเมินผล

4.4 รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการร่วมทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น บนพื้นฐานของการเข้ามามีส่วนร่วม ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2547) ได้นำเสนอความคิดเห็นผ่านบทความ “แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย” สรุปการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนได้ใน 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนที่รัฐเป็นผู้นำ การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้เป็นการมองมาจากเบื้องบนหรือมาจากรัฐ ประชาชนเป็นเพียงผู้คอยรับนโยบายและปฏิบัติตาม
2. การมีส่วนร่วมที่เกิดจากความต้องการของประชาชนด้วยความสมัครใจ โดยที่รัฐคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำหรือคอยอำนวยความสะดวกเท่านั้น

ทั้งนี้ จากการที่กฎหมายได้กำหนดบทบาทของท้องถิ่นกับการจัดการศึกษาในสาระมาตรา 41 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ที่ระบุไว้ว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิจัดการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่งหรือทุกระดับตามความพร้อมความเหมาะสม และความต้องการภายในท้องถิ่น ทั้งนี้ วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541, น. 21-29) ได้นำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาไว้ดังนี้

1. รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง การจัดการศึกษาในลักษณะนี้เกิดจากความสามารถและความต้องการของคนในชุมชน ที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างไม่มีขีดจำกัดของระยะเวลา สถานที่ เพศ และอายุ เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัยที่แท้จริง ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทหลักในการจัดการศึกษา ทั้งนี้ รูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางนี้ ต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร โดยมีกระบวนการดำเนินการ คือ

- 1.1 การวิเคราะห์ - สังเคราะห์ ปัญหาชุมชน
- 1.2 หาทางออกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต
- 1.3 ดำเนินการสร้างกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนได้แก้ไขปัญหามีอยู่
- 1.4 ประเมินผลกิจกรรม

โดยการกำหนดเนื้อหาหรือกิจกรรมการเรียนรู้จะเริ่มจากจุดเล็กๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันแล้วขยายออกไปสู่เนื้อหาหรือกิจกรรมที่ซับซ้อน และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทั้งหมด

2. รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียน ชุมชนมีส่วนร่วมกับการโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นที่สัมพันธ์ และสอดคล้องกับความเป็นจริงของสภาพชุมชนสนองความต้องการและวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น โดยบุคคลในท้องถิ่น เช่น ราษฎรชาวบ้าน ผู้รู้ ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง มาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและประเมินผล

3. รูปแบบการเชื่อมประสานการจัดการศึกษาระหว่างโรงเรียนกับชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นเฉพาะกับชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ที่เข้มแข็ง มีองค์กรชุมชนเพื่อจัดการเรียนรู้ร่วมกัน มีเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น

รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ตามที่ได้กล่าวมานั้น สรุปได้ว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานั้น นอกจากจะเป็นการมีส่วนร่วมกับการโรงเรียนในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนแล้ว ยังเป็นไปในลักษณะของการร่วมกันจัดการศึกษาให้แก่คนในชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนนั้นๆ ด้วยบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมในระดับสูง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะพัฒนาความรู้ ทักษะ ของเกษตรกร ซึ่งเป็นประชาชนนอกระบบโรงเรียนในชุมชน จึงกำหนดใช้รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง โดยมุ่งหมายให้กลุ่มประชากรในชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อการพัฒนาความรู้ ทักษะ และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และชุมชนได้ต่อไปอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาทฤษฎี หลักการ แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้เกิดผลต่อความต้องการของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ทั้งนี้ ในการที่จะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนั้น การจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึง วิธีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม เพราะกลุ่มคนในชุมชนมีความแตกต่างกันในลักษณะส่วนบุคคล ลักษณะทางเศรษฐกิจ และการได้รับข้อมูลข่าวสาร ทั้งนี้ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนโดยสรุปมีขั้นตอนทั้งสิ้น 5 ขั้นตอน คือ

- 1) การวิเคราะห์ - สังเคราะห์ปัญหาของชุมชน
- 2) การวางแผนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต
- 3) การกำหนดกิจกรรม
- 4) การดำเนินกิจกรรม
- 5) การประเมินผลกิจกรรม

ซึ่งเป็นขั้นตอนของการเข้ามามีส่วนร่วมที่ให้ความสำคัญโดยใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยมีหน่วยงานภาครัฐคอยช่วยเหลือ ให้คำแนะนำหรืออำนวยความสะดวกเท่านั้น

5. แนวคิดในการตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ตลอดระยะเวลาที่ยาวนานกว่า 60 ปี ของการทุ่มเทพระวรกายในการทรงงานหนัก อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดรัชกาลแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐยิ่ง พระองค์ได้ทรงให้ความสำคัญและเน้นหนักไปในเรื่องของการแก้ไข ปัญหาพื้นฐานของเกษตรกร ที่ลำบากแร้นแค้นอยู่ นั้น ได้ “พออยู่ พอกิน” และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตามสมควรแก่สภาพ ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นรากฐานของการพัฒนาตนเอง ครอบคลุม และชุมชนให้เข้าสู่ ระดับของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับที่สูงขึ้นไปได้ในอนาคต อันจะเป็นการสร้าง ความมั่นคง แข็งแรงแก่ประเทศชาติเป็นองค์รวม

เป็นที่ตระหนักกันดีมาช้านานแล้วว่า ปัญหาพื้นฐานของเกษตรกรไทยนั้นจะวนเวียนอยู่ กับเรื่องของปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาเรื่องที่ทำกิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดินเสื่อม ดินเปรี้ยว ดินเค็ม ฯลฯ และปัญหาเรื่องความรู้พื้นฐานในการ ทำการเกษตรกรรมเป็นเรื่องหลัก ซึ่งในแต่ละภูมิภาคของประเทศก็มีปัญหา “เฉพาะ” แตกต่างกันไป หนักบ้าง เบาบ้าง หลากหลายไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันของประเทศไทย เพื่อที่จะให้ เกษตรกรในพื้นที่ และในภูมิภาคนั้นๆ มีโอกาสได้เรียนรู้เทคนิค วิธีการ แก้ปัญหาจากของจริง ณ สถานที่จริงซึ่งได้จำลองสภาพโดยรวมทางกายภาพของภูมิภาคนั้นมาย่อส่วนไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้ง “ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ขึ้น ด้วยพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เพื่อให้สถานที่นี้เป็นแหล่งรวบรวมสรรพวิชาการ การค้นคว้า การทดลอง และสาธิต ทางด้านเกษตรกรรม เป็นระบบ “บริการเบ็ดเสร็จที่จุดเดียว” (One Stop Services For The Farmers) กล่าวคือ เกษตรกรและประชาชนผู้สนใจสามารถขอรับบริการตั้งแต่เรื่องการใช้พื้นที่ด้าน การเกษตร ด้านน้ำ ด้านเมล็ดพันธุ์พืช ด้านการตลาด และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับวงจรชีวิตและการทำมาหากิน ตลอดจนการฝึกอบรมหลักสูตรใดที่สาธิตไว้ ทางศูนย์ก็พร้อมที่จะให้บริการ ซึ่งเป็นเสมือน “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” โดยมีกิจกรรมด้านการศึกษา พัฒนาที่ต่อเนื่องและขยายผลที่เป็น ความสำเร็จสู่เกษตรกรและชุมชนในภูมิภาคนั้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา และยิ่งไปกว่านั้นศูนย์ ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ดังกล่าวยังเป็น “ต้นแบบ” ของการบริหารที่เป็นการ “รวมศูนย์” โดยนำเอาส่วนราชการที่เกี่ยวข้องหลากหลายหน่วยงานมารวมไว้ ณ ที่แห่งเดียวและ

ร่วมกันดำเนินงาน โดยมีได้มีหน่วยงานใดเป็นเจ้าของ เพื่อเป็นจุดบริการเบ็ดเสร็จให้แก่เกษตรกร ซึ่งนับเป็นประวัติการณ์ครั้งแรกของระบบบริหารราชการแผ่นดินของไทย ยังมีส่วนของเอกชน และองค์กรที่มีใช้รัฐบาลร่วมประสานการดำเนินงานอยู่ด้วย จะมีเพียงหน่วยงานกลางซึ่งเป็นแกนกลางในการประสานการดำเนินงาน คือ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) การดำเนินงานในรูปแบบดังกล่าวเป็นการผสมผสานความร่วมมือร่วมกันทำงานเพื่อให้บริการแก่ประชาชน และให้ผลประโยชน์ตกอยู่แก่ประชาชนตามพระราชดำรินั้น เป็นปรัชญาการทำงาน

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ มีปรัชญาและจุดมุ่งหมายหลัก นั่นคือ การพัฒนาคนให้พออยู่พอกินและสามารถช่วยเหลือตนเองได้ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้มีสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) เป็นหน่วยงานกลางในการประสานดำเนินงานและติดตามประเมินผลโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อให้องค์กร ภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนได้ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และสัมฤทธิ์ผล เพื่อประโยชน์สุขต่อประชาชนและความมั่นคงของประเทศ โดยแยกได้เป็น 8 ประเภท ดังนี้ (สำนักงาน กปร. โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์ 1 กันยายน 2548)

1. ด้านการเกษตร
2. ด้านสิ่งแวดล้อม
3. ด้านสาธารณสุข
4. ด้านส่งเสริมอาชีพ
5. ด้านการพัฒนาแหล่งน้ำ
6. ด้านการคมนาคม
7. ด้านสวัสดิการสังคม
8. โครงการสำคัญๆ และอื่น ๆ

จากแนวพระราชดำรินำไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของประเทศนั้นมียุ่มากมาย ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาที่จำเป็นอย่างเร่งด่วน จะต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนจากการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีอยู่ตามภูมิภาคของประเทศ จำนวน 6 ศูนย์ ดังนี้คือ

1. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอนมสาร จันทบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2522

สภาพพื้นที่แห่งนี้มีการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ตลอดจนมีการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ซึ่งเกิดจากน้ำเซาะและลมพัดพาให้หน้าดินถูกทำลาย ดังนั้นงานหลัก คือ คั่นคว่ำ ทดลอง และสาธิตการพัฒนาที่ทำกินของราษฎรให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยมีกรมพัฒนาที่ดินเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงานในพื้นที่ให้มีการพัฒนาที่ดินและแหล่งน้ำ ตลอดจนการฟื้นฟูสภาพป่าและส่งเสริมวิชาการเกษตร เพื่อเพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกร

2. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2524

สภาพพื้นที่อยู่บริเวณชายฝั่งตะวันออก เป็นดินเค็ม พื้นที่ป่าชายเลนเสื่อมโทรม ราษฎรไม่สามารถประกอบอาชีพการประมงได้ จึงมีการศึกษา คั่นคว่ำ ทดลอง และสาธิตการพัฒนาด้านการประมงและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งควบคู่ไปกับการเกษตรกรรมผสมผสาน รวมทั้งพัฒนาการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชายฝั่งให้เกิดความสมดุลตามระบบนิเวศวิทยา โดยมีกรมประมงเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงาน

3. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 6 มกราคม 2525

สภาพเดิมพื้นที่พรุเป็นที่ลุ่มต่ำเกิดจากตะกอนน้ำทะเลและการทับถมของอินทรีย์วัตถุ ดินเป็นกรดจัด คือ ดินที่มีกรดกำมะถันและดินอินทรีย์ ซึ่งเป็นดินเปรี้ยวและคุณภาพต่ำ ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้ กรมพัฒนาที่ดินเป็นหน่วยงานหลักในการบริหารและประสานงานดำเนินการศึกษาวิจัยและปรับปรุงสภาพดินเปรี้ยวหรือดินพรุให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกได้ที่เรียกว่า “แก้งดิน”

4. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2525

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปประสบปัญหาเรื่องดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ขาดแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีการแผ้วถางป่าเพื่อการประกอบอาชีพ ศูนย์ฯ แห่งนี้จึงทำหน้าที่ศึกษา และทดลองงานพัฒนาการเกษตรด้านต่างๆ ตามความเหมาะสม รวมทั้งการพัฒนาด้านป่าไม้ด้วยระบบชลประทาน ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ โดยมีกรมชลประทานเป็นหน่วยงานหลักในการประสาน การดำเนินงานในพื้นที่

5. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2525

พื้นที่แห่งนี้มีการตัดไม้ทำลายป่าทำให้เกิดสภาพแห้งแล้งและมีไฟป่า ศูนย์ฯ แห่งนี้จึงมีการศึกษา ค้นคว้า เกี่ยวกับการศึกษาพัฒนาป่าไม้ 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง คือ มีไม้ใช้สอย ไม้ผล ไม้เชื้อเพลิง ซึ่งอำนวยความสะดวกในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ให้คงความชุ่มชื้นเอาไว้ เป็นประโยชน์ที่ 4 พัฒนาต้นน้ำลำธารโดยการใช้น้ำจากระบบชลประทาน น้ำฝน และฝายเก็บกักน้ำขนาดเล็กตามแนวร่องหุบเขา เรียกว่า ฝายชะลอความชุ่มชื้นหรือ Check Dam และการจัดทำแนวป้องกันไฟเปียก (Wet Fire Break) โดยมีกรมชลประทานเป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงาน

6. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2526

สภาพพื้นที่เดิมมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ภายหลังได้มีราษฎรเข้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าทำการเกษตรอย่างผิดวิธี หน้าดินถูกชะล้าง ขาดการบำรุงรักษา ศูนย์ฯ แห่งนี้ได้มุ่งเน้นการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมและสร้างแนวป้องกันไฟป่าโดยใช้ระบบป่าเปียก พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ ศึกษารูปแบบการพัฒนาเกษตรกรรมโดยให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการปรับปรุงและอนุรักษ์สภาพป่า พร้อมกับมีรายได้และผลประโยชน์จากป่าและจากพืช นอกจากนี้ยังมีการเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่าให้กลับคืนสู่ธรรมชาติ โดยมีกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ เป็นหน่วยงานหลักในการประสานการดำเนินงานในพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2548, น. 83-89)

นอกจากแนวพระราชดำริที่กล่าวมา ยังมีการศึกษาวิจัยค้นคว้า ทดลอง เพื่อการพัฒนาในด้านต่างๆ อีกมากมาย ล้วนแล้วแต่บังเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์ รวมทั้งโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดตั้งขึ้น ได้สรุปแนวทางและวัตถุประสงค์ของศูนย์ศึกษาได้ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2548, น. 79-80)

1) ทำการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัย เพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาทางด้านต่างๆ ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ จึงเปรียบเสมือน “ตัวแบบ” ของความสำเร็จที่จะเป็นแนวทางและตัวอย่างของผลสำเร็จให้แก่พื้นที่อื่นๆ โดยรอบได้ทำการศึกษา

2) การแลกเปลี่ยนสื่อสารระหว่างนักวิชาการ นักปฏิบัติ และประชาชน โดยการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัยต่างๆ ที่ได้ผลแล้วควรจะนำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่จริงได้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ควรเป็นแหล่งผสมผสานวิชาการและการปฏิบัติ เป็นแหล่งความรู้ของราษฎร เจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงาน และเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์และแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคน 3 กลุ่ม คือ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ ซึ่งทำหน้าที่พัฒนาส่งเสริม และราษฎร

3) การพัฒนาแบบผสมผสานเป็นตัวอย่างที่ดีของแนวความคิดแบบ สหวิทยาการ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในพื้นที่นั้นๆ และจะต้องมีการผสมผสานการดำเนินงานและการบริหารที่เป็นระบบด้วย

4) การประสานงานระหว่างส่วนราชการเป็นแนวทางและวัตถุประสงค์สำคัญยิ่งประการหนึ่ง เนื่องจากกระบวนการพัฒนาและระบบราชการไทยมีปัญหานี้โดยพื้นฐาน ซึ่งเป็นสิ่งบั่นทอนประสิทธิภาพและผลสำเร็จของงาน จึงเน้นการประสานงาน การประสานแผน และการจัดการระหว่างกรม กอง และส่วนราชการต่างๆ

5) เป็นศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จ (One Stop Service) มีการสาธิตของความสำเร็จ ในการดำเนินงานทุกๆ ด้านไว้ในลักษณะของ“พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต”ที่ประชาชนทั่วไปได้ เข้ามาศึกษาหาความรู้และนำความรู้ไปเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับตน ซึ่งนำไปสู่การได้รับประโยชน์สูงสุด

ผลการศึกษาและวิจัยของแต่ละศูนย์ฯ นั้นจะเป็นความรู้ที่นำไปส่งเสริมให้กับประชาชน ที่อยู่ในหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ซึ่งจะเป็นกลุ่มเป้าหมายแรกที่จะได้รับประโยชน์ โดยมีการสาธิตไว้ในพื้นที่ ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เมื่อส่งเสริมให้หมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ได้ผลในระดับหนึ่งแล้ว หมู่บ้าน เหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นหมู่บ้านตัวอย่างให้แก่เกษตรกรพื้นที่อื่นๆ ได้เข้ามาศึกษา ดูงาน และขยายผล การส่งเสริมของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ออกไปอย่างกว้างขวาง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยทั่วไปแล้วจะเห็นได้ชัดว่าในแต่ละโครงการนั้นได้ผสมผสานวัตถุประสงค์หลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือ นอกจากเรื่องทางเศรษฐกิจและการยกระดับรายได้ของประชาชนแล้ว ยังมีเรื่องของ การพัฒนาสังคม การสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับชุมชน การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในแง่ขององค์ รวม ตลอดจนเรื่องของสังคมจิตวิทยา วิถีชีวิตไทย วัฒนธรรม การประกอบอาชีพ และสภาพแวดล้อม ทั่วไปเป็นสำคัญ การพัฒนาชนบท จึงมีแนวทาง กลวิธีที่แตกต่างและหลากหลาย เพื่อให้เหมาะสม สอดคล้องกับชนบทในแต่ละภูมิภาค และแต่ละพื้นที่อีกด้วย

กล่าวโดยสรุป ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ คือ “ชุมทรัพย์ทางปัญญา” ที่รวบรวมสรรพวิชาการด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตและการสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชน ทั้งในเรื่องของเทคนิควิชาการสมัยใหม่ ควบคู่กันไปกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และนำ “ภูมิปัญญา” ดั้งเดิมของชุมชนในภูมิภาคนั้นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อให้ทั้งพื้นที่และคุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2542, น. 6)

เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2526 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพื้นที่ห้วยทราย ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

“...หากปล่อยทิ้งไว้จะกลายเป็นทะเลทรายในที่สุด...”

และมีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ เพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและธรรมชาติ จึงทรงให้พัฒนาพื้นที่เป็น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาด้านการเกษตรกรรม โดยเน้นการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไม้ ให้กลับอุดมสมบูรณ์ดังเดิม

จากพระราชดำริดังกล่าวข้างต้นในการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้จนกระทั่งปัจจุบัน หน่วยงานต่างๆ ได้ร่วมดำเนินงานเพื่อสนองพระราชดำริพัฒนานิจกรรมต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนและคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นเป็นลำดับ ดังคำกล่าวที่ว่า “พื้นดิน คือน้ำ พัฒนาคุณภาพชีวิต” ตามแนวทางแห่งพระราชดำริที่ทรงวางไว้ เพื่อให้การดำเนินงานโครงการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถสนองพระราชดำริให้เป็นรูปธรรม จำเป็นต้องมีองค์กรในการกำหนดเป้าหมายวางแผน และกำกับการดำเนินงาน จึงได้จัดองค์กรบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ ในรูปของคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ รวม 4 ชุด ดังต่อไปนี้

1. คณะกรรมการบริหารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
2. คณะอนุกรรมการวางแผนแม่บทและติดตามประเมินผล
3. คณะอนุกรรมการวิชาการโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
4. คณะอนุกรรมการดำเนินงานโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

การบริหารโครงการฯ จะใช้แผนเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางและแนวทางการปฏิบัติงานให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพัฒนาให้ครอบคลุมหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนา รวมทั้งกำหนดแนวทางการพัฒนาขยายผลออกไปยังหมู่บ้านนอกเป้าหมายรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ อีกด้วย (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2547, น. 1-7)

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทุกโครงการมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านแหล่งน้ำ ด้านการเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการส่งเสริมอาชีพ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินงานตามแนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้จัดตั้งขึ้นตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศรวม 6 แห่ง เพื่อเป็นศูนย์กลางในการศึกษา ค้นคว้า วิจัย ตลอดจนแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการประกอบอาชีพของประชาชน พร้อมกับการนำผลสำเร็จของการพัฒนาไปสู่พื้นที่ของเกษตรกร โดยมีจุดมุ่งหมายคือ เพื่อให้ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างพอกมี พอกิน และพอเพียงควบคู่กับการพัฒนาที่ยั่งยืน แม้ว่าการดำเนินงานพัฒนาโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีความก้าวหน้าไปตามลำดับแล้วก็ตาม การแสดงถึงผลของความสำเร็จในการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยเครื่องมือชี้วัด ซึ่งเป็นตัวชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของโครงการ ว่า ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในระดับใด

6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

6.1 ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิต

กอบชัย ก้อนสตาร์ (2550) ศึกษาเกี่ยวกับ ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศึกษากรณี สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดชลบุรี มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ดังนี้

(1) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของ กลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีอาสาพัฒนา รพช. และไม่มีอาสาพัฒนา รพช. เป็นผู้นำ (2) เพื่อศึกษาถึงปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ศักยภาพผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ แนวคิดการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดจนการสนับสนุนด้านต่างๆ จากหน่วยราชการ ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการพัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง

(3) เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาชนบท และในการศึกษาทั้ง 2 กลุ่ม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจจากประชาชนที่เป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง 2 หมู่บ้าน จำนวนกลุ่มละ 20 ครัวเรือน ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความสำเร็จของกลุ่ม ซึ่งผู้นำในการศึกษาครั้งนี้ คือ อาสาพัฒนาชนบทของ รพช. ซึ่งเป็นผู้นำเกษตรกรในพื้นที่ที่ได้รับงบประมาณโครงการส่งเสริมการใช้น้ำเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง โดยความสำเร็จในการพัฒนาของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ฯ มีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันระหว่าง 2 กลุ่ม ซึ่งวัดได้จากการขยายผลการขุดสระน้ำ การระดมสมาชิกในครัวเรือนที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเกษตรผสมผสาน ซึ่งส่งผลให้กลุ่มที่มีอาสาพัฒนา รพช. เป็นผู้นำ สามารถลดรายจ่ายและมีรายได้เพียงพอสำหรับการชำระหนี้คืนได้เมื่อครบ 1 ปี ในจำนวนมากกว่า มีความเพียงพอของผลผลิตที่เป็นอาหาร ส่วนด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมในพื้นที่ โดยการปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ปุ๋ยคอก และการใช้หญ้าแฝกเป็นพืชคลุมดินเพื่ออนุรักษ์ดิน ก็ปรากฏว่าพบมากกว่าในกลุ่มที่มีอาสาพัฒนาชนบท รพช.เป็นผู้นำ ส่วนด้านคุณลักษณะผู้นำกลุ่มผู้ใช้น้ำ ฯ ทั้ง 2 กลุ่ม พบว่าผู้นำทั้งสองกลุ่มมีคุณลักษณะที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ได้แก่ ความสนใจข่าวสารและเฝ้าหาความรู้อยู่เสมอ ความสามารถพิเศษเฉพาะตัว วิธีค้นหาปัญหาและความต้องการของประชาชน วิธีดำเนินการเพื่อให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรม

ทินกร เพ็ญเขียว และคณะ (2546) ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในเขตปฏิรูป ที่ดินตำบลวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา สำหรับการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ภูมิหลังบางประการของเกษตรกร 2) สภาพการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของเกษตรกร 3) ความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง 4) ความสัมพันธ์ ระหว่างภูมิหลังบางประการของเกษตรกรกับความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและ 5) ปัญหาและข้อเสนอแนะในการพัฒนาการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แบบสัมภาษณ์เกษตรกร ในเขตปฏิรูปที่ดินตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 120 คน ที่ได้จากการคัดเลือกตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน สถิติเชิงพรรณนาที่ใช้ คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่ามัธยฐานเลขคณิต และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนสถิติที่ใช้ทดสอบสมมติฐานคือ ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เพียร์สัน ผลการวิจัย พบว่าอาชีพหลักที่พบมากที่สุดคือทำไร่ อาชีพรองที่พบมากที่สุดคือปลูกไม้ผลในครัวเรือนเกษตรกร มีรายได้ทั้งหมดเฉลี่ย 299,588 บาทต่อปี ค่าใช้จ่ายทั้งหมดเฉลี่ย 135,127 บาทต่อปี เกษตรกรกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านมากที่สุด

มีหนี้สินเฉลี่ย 65,068 บาทต่อปี องค์กรที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ คือ ธ.ก.ส.และกองทุนหมู่บ้าน พื้นที่ต่อครัวเรือนของตนเองเฉลี่ย 31.9 ไร่ พื้นที่เช่าเฉลี่ย 125.5 ไร่ พื้นที่ให้ผู้อื่นเช่าเฉลี่ย 19.8 ไร่ พื้นที่ได้รับจาก ส.ป.ก. เฉลี่ย 26.7 ไร่ พื้นที่ได้รับจากแหล่งอื่นเฉลี่ย 40.8 ไร่ ระยะทางระหว่างบ้านถึงแปลงเกษตรกรรมเฉลี่ย 1.7 กิโลเมตร เกษตรกรมีความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินครึ่งหนึ่งของพื้นที่มี 1 รูปแบบ 2 ประเด็นหลัก 4 ประเด็นย่อย ส่วนความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของพื้นที่มี 4 รูปแบบ 13 ประเด็นหลัก 9 ประเด็นย่อย เกษตรกรไม่ต้องการใช้ประโยชน์ที่ดิน 3 รูปแบบ 7 ประเด็นหลัก 5 ประเด็นย่อย ผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดิน คือ ความเพียงพอของแหล่งน้ำทางการเกษตร ระดับการศึกษา และการมีหนี้สิน ส่วนปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางลบ คือ การเปิดรับข่าวสารการเกษตรที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 ปัญหาที่พบมากที่สุด คือ ปัจจัยการผลิตมีราคาแพง ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ คือ ควรมีกฤษฎีการดำเนินการขับเคลื่อนและผลักดัน เพื่อให้เกษตรกรสามารถดำเนินการใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงตามรูปแบบทั้ง 4 รูปแบบ คือ รูปแบบเกษตรยั่งยืน ระบบการปลูกพืช ตามการดำเนินการ ส.ป.ก. และตามวิธีการผลิตการเกษตรที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง

ธนศ มณีกุล (2547, น. 110) ได้ทำการศึกษาเรื่อง คุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการห้วยองคตอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอหนองปรือ จังหวัดกาญจนบุรี มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปของราษฎรในพื้นที่โครงการฯ วัดระดับคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการฯ และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการฯ เป็นการนำผลจากการศึกษามาใช้ในการวางแผนพัฒนา และจัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่อื่นๆ ที่คล้ายคลึงกันต่อไป ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า ราษฎรในพื้นที่โครงการฯ ส่วนใหญ่จะมีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับปานกลาง แต่ยังมีราษฎรบางส่วนที่มีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับต่ำจึงสมควรที่จะได้มีการพิจารณาหาสาเหตุเป็นกรณีไป และดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อที่จะได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรให้ดีขึ้น มีความเท่าเทียมกันต่อไป

สมจิณรัตน์ มุกตาวิจิตร (2549, น. 40) จากการศึกษาการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่มีคุณภาพชีวิตของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งผลจากการศึกษาคุณภาพชีวิตในด้านสุขภาพกาย และสุขภาพจิต พบว่า ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ ดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมีระดับคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 72.2 รองลงมามีคุณภาพชีวิต

อยู่ในระดับสูง คิดเป็นร้อยละ 22.6 และมีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับน้อย คิดเป็นร้อยละ 5.2 เมื่อพิจารณาคุณภาพชีวิตที่ศึกษาในภาพรวม พบว่า ระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ อยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย 3.44) และเมื่อพิจารณาเป็นรายได้ พบว่า ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ มีภาวะสุขภาพจิตอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย 3.56) เนื่องจากประชาชนมีความสุขกับการได้อยู่ในชุมชนนี้ สามารถปรับตัวให้อยู่กับเพื่อนบ้านและชุมชนที่อยู่อาศัยได้ และเมื่อมีปัญหาในครอบครัว สมาชิกได้ใช้วิธีการแก้ไขอย่างมีเหตุผล ดังนั้น เมื่อความสุขในครอบครัวและการได้อยู่ในชุมชนอย่างมีความสุข จึงเป็นผลให้สุขภาพจิตดีตามไปด้วย และเมื่อพิจารณาถึงด้านสุขภาพกายอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย 3.31) ของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ ซึ่งส่วนใหญ่ประชาชนจะมีการดูแลสุขภาพสุขภาพของตนเองและครอบครัว คือ สมาชิกในครอบครัวไม่รับประทานอาหารสุกๆ ดิบๆ มีการเลือกซื้ออาหารที่สะอาด และมีเครื่องหมาย อ.ย. มาบริโภคและมีความรู้ในเรื่องการป้องกันตนเอง เช่น มีการสวมเครื่องป้องกันในการฉีดพ่นยาฆ่าแมลงในแต่ละครั้ง แต่ก็ยังพบว่าประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ ขาดการออกกำลังกาย เพราะคิดว่าเป็นการทำงานแต่ละวันเป็นการออกกำลังกายที่เพียงพอแล้ว และมีการสูบบุหรี่ ดื่มสุรา อยู่บ้างอันเป็นผลให้สมาชิกในครอบครัวยังต้องเข้ารับรักษาตัวในโรงพยาบาลอยู่บ้าง ดังนั้นทางด้านสุขภาพกายของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการดูแลสุขภาพตนเองอย่างสม่ำเสมอ หรือควรมีการตรวจสุขภาพให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการฯ เป็นต้น

6.2 ความมั่นคงทางรายได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ฉัตริน บุญเกิด (2545) ศึกษาเรื่อง การพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกรปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษ ตำบลห้วยพระ อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาลักษณะการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษ เป็นลักษณะการพึ่งตนเองของเกษตรกร ศึกษาเงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรทุกกระบวนการผลิตในด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคม ผลการศึกษาพบว่า 1) ในการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรในระยะแรกได้รับการส่งเสริมจากสำนักงานเกษตรจังหวัดเป็นการปลูกผักกางมุ้งระยะที่สองได้รับการส่งเสริมจากบริษัทเอกชนในรูปแบบของการปลูกผักนอกมุ้ง 2) การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยีพบว่าเกษตรกรไม่สามารถพึ่งตนเองได้บางขั้นตอน 3) เงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการพึ่งตนเองของเกษตรกร ได้แก่ ปัจจัยภายใน คือ การรวมกลุ่มของเกษตรกร การบริหารจัดการกลุ่มสมาชิก ลักษณะของกลุ่ม สิ่งแวดล้อมและสภาพเศรษฐกิจ ปัจจัยภายนอกที่

ส่งผลต่อการพึ่งตนเองได้แก่ กระแสการบริโภคผักปลอดสารพิษ สังคม สิ่งแวดล้อม การส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน และระบบตลาด ข้อเสนอแนะจากการศึกษา คือ เกษตรกรควรมีการควบคุมคุณภาพ และรูปแบบการเพาะปลูกให้มีมาตรฐาน เพื่อที่การดำเนินงานจะเป็นที่ยอมรับและได้รับความเชื่อถือทั้งผู้บริโภคและตลาดรับซื้อ จะนำมาซึ่งความยั่งยืนในการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งเพื่อให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดียิ่งขึ้น

ทรงชัย ติยานนท์ (2542, น. 1) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาของเกษตรกรในการสร้างความมั่นคงทางรายได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความรู้ในการปฏิบัติกิจกรรม และทัศนะเกี่ยวกับการประกอบอาชีพตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการสร้างความมั่นคงทางรายได้ของเกษตรกรที่กู้ยืมเงินในวงเงินไม่เกิน 40,000 บาท จากธนาคารกสิกรไทย สาขาหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 195 ราย ผลการศึกษาพบว่า ด้านอาชีพของเกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกสิกรรมเป็นหลัก ร้อยละ 92.0 โดยมีรายได้ 10,001-20,000 บาท ต่อปี และส่วนใหญ่มีอาชีพเสริม คือการเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่เคยได้รับการอบรมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ร้อยละ 74.5 และพบว่าเกษตรกรต้องซื้ออาหารมาบริโภค เนื่องจากผลผลิตเองได้มีจำนวนน้อย ร้อยละ 79.8 ภาวะสุขภาพส่วนใหญ่แข็งแรง ร้อยละ 98.9 ความรู้ของเกษตรกรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงพบว่าส่วนใหญ่รู้จักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ร้อยละ 69.7 ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในด้านการบริโภคพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เข้าใจว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของการกินอยู่อย่างประหยัดเหมาะสมกับรายได้ ร้อยละ 96.8 ในด้านที่เกี่ยวข้องกับรายได้ พบว่า เกษตรกรมีความรู้ว่าการทำการเกษตรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ไม่มีการใช้สารเคมี ซึ่งเป็นการลดต้นทุนการผลิต ร้อยละ 91.5 ด้านความพึงพอใจในชีวิตเกษตรกร ร้อยละ 92.0 มีความรู้ว่าชุมชนทำการเกษตรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง แล้วทำให้ในชีวิตเกษตรกร ร้อยละ 92.0 มีความรู้ว่าชุมชนทำการเกษตรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง แล้วทำให้มีความพึงพอใจในชีวิต ในด้านความสามัคคีในชุมชนพบว่า ร้อยละ 93.6 มีความรู้ว่าความสามัคคีจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ และสามารถเป็นที่พึ่งของผู้ด้อยโอกาสในชุมชนได้ ในด้านการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีการปฏิบัติอยู่ในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยที่ 0.8 และในภาพรวมของทัศนะในการประกอบอาชีพทางการเกษตรตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการสร้างความมั่นคงทางรายได้ของครอบครัว พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 81.9 มีทัศนะเห็นด้วยมาก ร้อยละ 18.1 มีทัศนะเห็นด้วยปานกลาง

สกล พรหมสิน (2546, น. 98-99) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงกับคุณภาพชีวิตของประชาชนในตำบลหงส์เจริญ อำเภอท่าแซะ

จังหวัดชุมพร ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากและเมื่อพิจารณาในแต่ละด้าน ปรากฏว่าด้านครอบครัวเข้มแข็งมากเป็นอันดับแรก รองลงมาได้แก่ ด้านปัจจัยสี่พอเพียง ด้านการศึกษาถ้วนทั่ว ส่วนรายได้พอเพียงอยู่ในระดับต่ำสุด ส่วนระดับการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการดำเนินชีวิตอยู่ในระดับสูง คิดเป็นร้อยละ 50.8 รองลงมาคือ การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 48.7 และการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงในระดับต่ำ คิดเป็นร้อยละ 0.50

สรินญา อติแพทย์ (2551) ศึกษาเรื่องการดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของคณะทำงานแผนชีวิตชุมชน กรณีศึกษาชุมชนขยายผลในเขตกรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับความรู้กับระดับการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระดับความรู้กับระดับการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของคณะทำงานแผนชีวิตชุมชนในชุมชนขยายผลในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไปนับถือศาสนาพุทธ มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรืออนุปริญญา ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรสแล้ว และเป็นหัวหน้าครอบครัว/คู่สมรสของหัวหน้าครอบครัว มีอาชีพรับจ้าง/พนักงานบริษัท มีรายได้ต่อเดือนไม่เกิน 10,000 บาท โดยมีรายได้ต่อเดือนเฉลี่ย 18,487.04 บาท ส่วนระดับความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับมาก และสำหรับระดับการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการปฏิบัติฯ ในด้านร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะเรื่องการดำเนินชีวิตด้วยความอดทน เพราะรู้ว่าปัญหาทุกอย่างสามารถแก้ไขได้ รองลงมาคือ ด้านสังคมโดยเฉพาะเรื่องการมีส่วนร่วม เสียสละแรงกายในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเรื่องการตรวจสอบดูแลเครื่องใช้ไฟฟ้าให้อยู่ในสภาพดีสม่ำเสมอ และด้านเศรษฐกิจ ในเรื่องของการซื้อหาเครื่องใช้ในราคาที่เหมาะสมแก่ฐานะ และจากการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างระดับความรู้กับระดับการปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์กับระดับการปฏิบัติฯ ในด้านร่างกายและจิตใจ และด้านสังคมที่ระดับนัยสำคัญที่ 0.05

6.3 การมีส่วนร่วม

ธนวัฒน์ ขยัน และ เดช วัฒนชัยยิ่งเจริญ (2543) ศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำชลประทานภูเขา, น. กรณีศึกษาน้ำร่องถ่อน ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง

จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำชลประทาน ภูเขาของประชาชนผู้ใช้น้ำและร้องขอการใช้น้ำจากระบบที่บ้านร่องถ่อน ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก (พ.ศ. 45-พ.ศ. 46) มุ่งเน้นการมีส่วนร่วม 4 ด้าน คือ (1) ร่วมคิด (2) ร่วมสร้าง /ทำ/ปฏิบัติ (3) ร่วมใช้ / รับประโยชน์ (4) ร่วมดูแลรักษา รวมถึงปัญหาอุปสรรค จากประชากร 51 ราย (100 %) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดตรวจสอบรายการและข้อคิดเห็นปลายเปิด วิเคราะห์โดยการแจกแจงความถี่ แล้วหาค่าร้อยละและวิเคราะห์ความสัมพันธ์แบบ Pearson Chi-Square ด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป Spss / Pc⁺ Version 10.1 พบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุตั้งแต่ 25 ปี ถึง 50 ปี การศึกษาระดับประถมศึกษาขึ้นไปมีปริญญาตรี 1 คน พื้นที่ทำการเกษตร 1 ไร่ ถึง 30 ไร่ ยินดีมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของชุมชนด้านร่วมคิด (72.6 %) ร่วมสร้าง / ทำ/ปฏิบัติ (84.3 %) ร่วมใช้ / ร่วมรับประโยชน์ (84.3 %) และร่วมดูแลรักษา (66.6 %) นับว่ามีสัดส่วนค่อนข้างสูง ผู้ให้ข้อมูลมีความพึงพอใจปานกลาง (55.8 %) ต่อการสร้างอาชีพใหม่และการเพิ่มรายได้จากการมีระบบน้ำชลประทานภูเขา และมีปัญหาและอุปสรรคในการใช้น้ำและบริหารงานกลุ่มระดับปานกลาง (68.93 %) และพบว่าระดับการศึกษาของประชากรมีผลส่งเสริมต่อการร่วมคิดที่ระดับความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซนต์ และยังมีผลกระทบต่อการตัดสินใจในกิจกรรมกลุ่มด้านร่วมสร้าง / ทำ / ปฏิบัติ เช่น การติดตั้งระบบน้ำทำแนวกันไฟและก่อสร้างถังพักน้ำ ส่วนด้านร่วมใช้และรับประโยชน์ เพศ และขนาดของพื้นที่ใช้น้ำที่ต่างกันมีผลต่อการใช้น้ำในกิจกรรมการเกษตรจึงมีผลให้มีส่วนร่วมแตกต่างกัน การมีส่วนร่วมด้านดูแลรักษา พบว่า ระดับการศึกษาสูง ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมรักษา

พงษ์ไพบลีย์ ศิลาวราเวทย์ (2550) ศึกษา การมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้านในการพัฒนาทรัพยากรดิน : ศึกษากรณีอำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน และปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน ในการพัฒนาทรัพยากรดิน โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง 101 คน จากหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เครื่องมือในการวิจัยคือ แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการหาอัตราส่วนร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และทดสอบสมมติฐานการวิจัย โดยใช้สถิติถดถอยพหุ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้านอยู่ในระดับปานกลาง โดยการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้านในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของสถานีพัฒนาที่ดินปีละต่ำกว่า 2 ครั้ง และปัจจัยที่ไม่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสา

ประจำหมู่บ้านในการพัฒนาทรัพยากรดินคือ ระยะเวลาการเข้าร่วมเป็นหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน การเข้าร่วมเป็นหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน ความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของสถานีพัฒนาที่ดิน ความถี่ในการเข้าประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและการได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรดิน

ผลการศึกษาวิจัยที่สามารถนำไปใช้ในทางปฏิบัติ ได้ให้ข้อมูลเพื่อใช้เป็นข้อเสนอแนะที่สำคัญ กล่าวคือ ควรมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรดิน เจ้าหน้าที่สถานีพัฒนาที่ดินควรมีโอกาสมากขึ้นในการเข้ามาติดต่อสอบถามกับเกษตรกรและคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อกระตุ้นให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรดิน หมอดินอาสาประจำหมู่บ้านควรแสดงบทบาทสำคัญในการเรียกประชุมให้ถี่มากขึ้น เพื่อกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรดิน และเจ้าหน้าที่สถานีพัฒนาที่ดินต้องให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรดินที่เป็นจริง ทันสมัย และเข้าใจง่าย ให้กับหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน เพื่อกระตุ้นให้หมอดินอาสาประจำหมู่บ้านมาส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรดิน

นันทนา วงศ์สวัสดิ์กุล (2548, น. 1, อ้างถึงใน ศิริชัย รอดทัศนาศนา, 2550, น. 43) ศึกษาภาวะความอยู่ดีมีสุขของแรงงานในภาคเกษตร เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ โดยใช้วิธีศึกษาทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาวะความอยู่ดีมีสุขของแรงงานในภาคเกษตร ตามกรอบแนวคิดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สรุปได้ว่า แรงงานในภาคเกษตร มีความอยู่ดีมีสุขค่อนข้างด้อยในด้านสุขภาพอนามัย และด้านการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ มีความอยู่ดีมีสุขอยู่ในระดับปานกลางในด้านสภาพแวดล้อม และมีความอยู่ดีมีสุขค่อนข้างดีในด้านความรู้ ชีวิตการทำงาน รายได้และการกระจายรายได้และชีวิตครอบครัว โดยปัจจัยส่วนบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุข ได้แก่ 1) สถานภาพสมรส มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านสุขภาพอนามัย 2) รายได้และอาชีพมีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านความรู้ 3) ระดับการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตการทำงาน 4) เพศ และระดับการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านรายได้ และการกระจายรายได้ 5) เพศ สถานภาพสมรสและรายได้มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัว 6) ระดับการศึกษา รายได้และอาชีพมีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านสภาพแวดล้อม 7) อายุและรายได้ มีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ

ศิริชัย รอดทัศนาศนา (2550, น. 99-101) ศึกษาเรื่อง ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอลำลูกเกด จังหวัด

เพชรบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาระดับความอยู่ดีมีสุขของประชาชนและปัจจัยที่มีผลต่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ เป็นเพศชาย อยู่ในช่วงอายุระหว่าง 41-50 ปี นับถือศาสนาพุทธ มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา มีสถานภาพสมรสแล้ว ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก และมีอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพรอง มีรายได้เฉลี่ย 135,792 บาท/ครัวเรือน/ปี อาศัยอยู่ในชุมชนนานกว่า 31 ปี สำหรับระดับความอยู่ดีมีสุข พบว่า ปัจจัยด้านสุขภาพอนามัย และด้านชีวิตการทำงานอยู่ในระดับสูง ส่วนปัจจัยด้านความรู้ ด้านรายได้และการกระจายรายได้ ด้านชีวิตครอบครัว ด้านสภาพแวดล้อม และด้านการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ อยู่ในระดับต่ำ ส่วนระดับความอยู่ดีมีสุขโดยรวม พบว่า มีค่าเฉลี่ย 3.748 อยู่ในระดับสูง โดยมีค่าเฉลี่ยความสุขกาย 3.665 อยู่ระดับปานกลาง และค่าเฉลี่ยความสุขใจ 3.863 อยู่ในระดับสูง สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อความอยู่ดีมีสุข พบว่า ความรู้ที่มีผลต่อความอยู่ดีมีสุขอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001

ประทีป ศรีคำ (2550, น. 128-130) ศึกษาเรื่อง การดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริ ทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรบ้านโป่งแก่งพัฒนาพื้นที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรผู้เป็นสมาชิกกลุ่มต่อปัจจัยความสำเร็จของการรวมกลุ่ม และศึกษาความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิต เมื่อมีการรวมกลุ่มตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง 41-50 ปี และมีอายุโดยเฉลี่ย 45 ปี จบการศึกษาระดับ ป.4-ป.6 มากที่สุด มีระยะเวลาที่เป็นสมาชิกกลุ่มระหว่าง 3-4 ปี มีประสบการณ์การฝึกอบรม 3-5 ครั้ง ส่วนมากเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ กับศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้านเกษตรทฤษฎีใหม่ มีการเข้าร่วมกิจกรรมมากกว่า 3 กิจกรรม ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นสมาชิกธนาคารหมู่บ้าน และเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มจำนวน 2-3 กลุ่ม ปัจจัยภายในที่ทำให้การรวมกลุ่มประสบความสำเร็จ ได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับผู้นำ/ภาวะผู้นำ ปัจจัยภายนอกได้แก่ การได้รับข้อมูลและข่าวสารจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในด้านการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ เปรียบเทียบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน พบว่า ในด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันเกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ประมาณ 1,633.76 บาท ต่อเดือน ภาวะหนี้สินลดลง เฉลี่ย 16,445.77 บาท การผ่อนชำระหนี้ง่ายขึ้น ถึงร้อยละ 47.6 และมีการออมมากขึ้นด้วยการฝากเงินกับธนาคารหมู่บ้าน สำหรับการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตด้านสังคม ในปัจจุบันเกษตรกรมีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันในระดับมาก การเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร พบว่า ปัจจัยภายในที่ทำให้กลุ่ม

ประสบความสำเร็จมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตด้านสังคม เช่นเดียวกับ ปัจจัยภายนอกที่ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ส่วนการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างระยะเวลาที่เป็นสมาชิกกลุ่มและการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มที่แตกต่างกันมีรายได้เพิ่มขึ้นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05

อนุพงษ์ วาวงศ์มูล (2542, น. 69-102, อ้างถึงใน สมจิณรัตน์ มุกตาวิจิตร, 2549, น. 40) ทำการศึกษาเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริ ทฤษฎีใหม่ พบว่า การดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริเป็น โครงการส่งเสริมการใช้น้ำตาม ทฤษฎีใหม่สามารถสนองแนวพระราชดำริได้ทั้งในขั้น พออยู่ พอกิน เพิ่มรายได้ และลดรายจ่าย ทำให้คุณภาพชีวิตชาวชนบทเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจ พบว่า ครัวเรือนของสมาชิกในจังหวัดเชียงรายและแพร่ มีรายได้อันเป็นผลมาจากการดำเนินกิจกรรมเกษตรแบบผสมผสานสูงกว่า 99,732 บาทต่อปี ซึ่งเป็นรายได้โดยเฉลี่ยของครอบครัวเกษตรกรในชนบท และในด้านการลดรายจ่ายในครัวเรือนพบว่า สมาชิกได้บริโภคผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมคิดเป็นมูลค่าปีละประมาณ 26,958.89 บาท และ 36,107.39 บาท ตามลำดับ ส่วนในด้านสังคมพบว่า ได้สร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นแก่องค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นทั้งสามจังหวัด คือ จังหวัดเชียงราย แพร่ และศรีสะเกษ

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และผลการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวัดระดับคุณภาพชีวิตประชาชน โดยยึดแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำมาใช้ในการกำหนดกรอบการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผลการศึกษาทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องได้พบว่าระดับการวัดคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สรุปได้ว่า สามารถแบ่งระดับของคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามเป้าหมายของการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็น 3 ระดับ คือ ระดับสมดุล ระดับมั่นคงและระดับยั่งยืน โดยทั้ง 3 ระดับ ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ การประยุกต์ใช้จากหลัก 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล การมีภูมิคุ้มกันในตนเอง เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม

นอกจากนี้ จากการศึกษาเอกสารและการปฏิบัติต่างๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพบว่าแต่ละหน่วยจะมีวิธีการวัดคุณภาพชีวิตที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทและเนื้อหาการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งในการออกแบบการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จำเป็นจะต้องเลือกใช้วิธีการวัดที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเป้าหมายของการวิจัย โดยเน้นประเด็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงทำให้ต้องมีการ

กำหนดปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 3 ปัจจัย ได้แก่

1. ปัจจัยส่วนบุคคล
2. ปัจจัยด้านสังคม
3. ปัจจัยด้านความรู้และคุณธรรม

โดยแต่ละปัจจัยต่างๆ ข้างต้น จะมีประเด็นการวัดที่แสดงถึงปัจจัยทั้ง 4 ปัจจัย โดยกำหนดได้จากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ต่างๆ ที่ได้ศึกษาประกอบการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้ออกแบบกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ดังนี้

7. กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้ ได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา เป็นดังนี้

